

Što možemo vidjeti u dječjem crtežu?

Bobinac, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:052919>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-29**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Maja Bobinac

ŠTO MOŽEMO VIDJETI U DJEČJEM CRTEŽU?

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Maja Bobinac

ŠTO MOŽEMO VIDJETI U DJEČJEM CRTEŽU?

Diplomski rad

Mentor rada: Morana Varović Čekolj, mag., art. pred.

Zagreb, srpanj, 2024.

SADRŽAJ:

Uvod	1
1. Likovna umjetnost kod djece rane i predškolske dobi	2
1.1. <i>Faze razvoja likovnog izraza u djece</i>	2
1.2. <i>Boje u dječjem crtežu</i>	11
1.3. <i>Kako likovna umjetnost utječe na dječji razvoj</i>	13
2. Primjena dječjeg crteža u dijagnostičke svrhe i art terapiji	15
2.1. <i>Testovi dječjeg crteža</i>	15
2.2. <i>Analiza dječjih likovnih radova</i>	18
2.3. <i>Art terapija</i>	24
3. Analiza dječjih crteža obitelji	26
Zaključak	52
Literatura	53

Sažetak

Krajem 19. stoljeća dječji crtež počinje se identificirati kao zaseban fenomen zbog prepoznavanja iskrenosti i originalnosti dječjeg likovnog stvaralaštva. Uočavaju se pojedine sličnosti u dječjim crtežima te nastaje podjela dječjeg likovnog razvoja na faze. Nedugo nakon, brojni istraživači kreirali su testove dječjih crteža u kojima procjenjuju dječju inteligenciju, kognitivne, perceptivne i asocijativne sposobnosti i karakteristike osobnosti. Dječji crteži počinju se analizirati, a kroz analizu oblika, boja, linija i simbola otkriva se dječji unutarnji svijet – njihove misli, osjećaji i percepcija svijeta oko sebe.

Rad se sastoji od teorijskog i praktičnog dijela. U teorijskom dijelu prikazane su i objašnjene faze razvoja likovnog izraza u djece, objašnjeno je što boje u dječjom crtežu govore o djeci, prikazano je na koje sve načine likovna umjetnost utječe na djecu, zatim su pojašnjeni testovi dječjih crteža, art terapija te je prikazano kako analizirati dječje crteže. U praktičnom dijelu provedeno je istraživanje u kojem su se analizirali dječji crteži obitelji. Cilj istraživanja je vidjeti što se sve može saznati iz dječjeg crteža obitelji – njihovom unutarnjem svijetom, emocionalnom stanju i dinamici u obitelji. U istraživanju je sudjelovala jedna vrtićka skupina u kojoj su djeca od treće do sedme godine. Sveukupno je sudjelovalo devetnaestero djece, svako dijete se dva puta likovno izrazilo, a za analizu je odabrano dvanaestero djece odnosno dvadeset i četiri rada. Rezultati istraživanja pokazali su kako se razgovorom i crtežom može saznati mnogo informacija o djeci, njihovom unutarnjem svijetu, ali i o njihovoj obitelji - njenoj funkcionalnosti, položaju članova, važnosti članova, povezanosti članova, raznim događajima u obitelji, kada su najsretniji u obitelji, a što ih rastužuje i ljuti. Svrha ovoga rada je potaknuti na daljnje proučavanje dječjih crteža s ciljem unaprjeđenja dječjeg odrastanja.

Ključne riječi: dijete, crtež, obitelj, analiza crteža

Summary

Towards the end of the 19th century, children's drawings began to be identified as a separate phenomenon due to the recognition of the honesty and originality of children's artistic expression. Some similarities in children's drawings were noticed, leading to the division of children's artistic development into phases. Shortly after, numerous researchers created tests for children's drawings to assess children's intelligence, cognitive, perceptual, and associative abilities, as well as personality traits. Children's drawings began to be analyzed, and through the analysis of shapes, colors, lines, and symbols, children's inner world – their thoughts, feelings, and perception of the world around them is revealed.

The paper consists of a theoretical and practical part. In the theoretical section, the developmental stages of artistic expression in children are presented and explained, what colors in children's drawings reveal about them is discussed, the various ways in which visual arts influence children are shown, tests for children's drawings are explained, art therapy is introduced, and how to analyze children's drawings is demonstrated. The practical part includes a research study analyzing children's drawings of families. The goal of the research is to see what can be learned from children's drawings of families – about their inner world, emotional state, and family dynamics. The research involved one kindergarten group consisting of children aged three to seven. A total of nineteen children participated, each child expressed themselves artistically twice, with analysis focusing on twelve children, resulting in twenty-four pieces of artwork. The research results showed that through conversation and drawing, a lot of information can be gathered about children, their inner world, and their family – its functionality, member roles, member importance, member connections, various family events, when they are happiest in the family, and what saddens and angers them. The purpose of this work is to stimulate further study of children's drawings with the aim of improving children's development.

Keywords: child, drawing, family, drawing analysis

Uvod

„Svako je dijete umjetnik. Problem je ostati umjetnik nakon odrastanja.”

Pablo Picasso

Dječji crteži predstavljaju fascinantan prozor u djetetov unutarnji svijet, kao i važan alat za razumijevanje dječje osobnosti, emocionalnog razvoja i percepcije svijeta oko sebe. Sposobnost likovnog izražavanja djeteta je urođena te je osnova za razvoj vizualnog, a kasnije i likovnog mišljenja. Za vrijeme likovnog procesa djeca otvoreno govore o aktivnosti te ne pokušavaju prikriti svoje trenutne osjećaje. Crtež je projekcija emocionalnog stanja djece, njihovih želja, fantazija, konflikata, dakle ono nesvjesno. Razumijevanje dječjih crteža kao oblika dječje ekspresije omogućuje pružanje podrške djeci u razvoju kreativnosti, samopouzdanja i emocionalne inteligencije. Kroz dječji crtež moguće je dobiti informacije o njegovu razvoju, emocionalnom, kognitivnom, komunikacijskom, motoričkom funkcioniranju, a isto tako crtežom je moguće i poticati sve navedeno. Analizom oblika, boja, linija, simbola u crtežima, mogu se otkriti skrivena značenja, a i može se poticati djetetova samosvijest. Bojom pojedinac može izraziti svoje emocije, stanja, osobnosti te može utjecati na njegove reakcije. Brojni psiholozi, psihijatri i likovni pedagozi su osmislili testove crteža koji su primjereni djeci. Testovima procjenjuju dječju inteligenciju, kognitivne, perceptivne i asocijativne sposobnosti i karakteristike osobnosti. Za crteže ljudskih figura postoje mnogobrojna tumačenja i opisi emocionalnih indikatora prema kronološkoj dobi koji služe onda za analizu crteža i terapiju.

Cilj ovoga rada je produbiti razumijevanje o tome što dječji crteži mogu otkriti o njihovom unutarnjem svijetu i emocionalnom stanju, potaknuti na daljnje istraživanje metoda proučavanja dječjih crteža i integraciju u odgojno-obrazovni proces s ciljem pružanja adekvatne podrške djeci u njihovom odrastanju.

1. Likovna umjetnost kod djece rane i predškolske dobi

1.1. Faze razvoja likovnog izraza u djece

Dijete se likovno izražava kako bi prikazalo što ga zanima i uzbuđuje. Ono također pronalazi zadovoljstvo u samom materijalu s kojim radi i procesu stvaranja kao i u vlastitim pokretima. Na početku djetetovog likovnog izražavanja želja za spoznavanjem je nesvjesna i neplanirana, no ubrzo postaje svjesna i planirana. Spontanost, ekspresija, skladnost i ritmičnost su obilježja dječjeg likovnog izraza. Budući da su djeca prirodno spontana i emotivna te polaze od promatranja, ona vizualno-likovno sazrijevaju postupno. Grgurić i Jakubin, 1996. podijeli su likovni izraz djece na 4 faze:

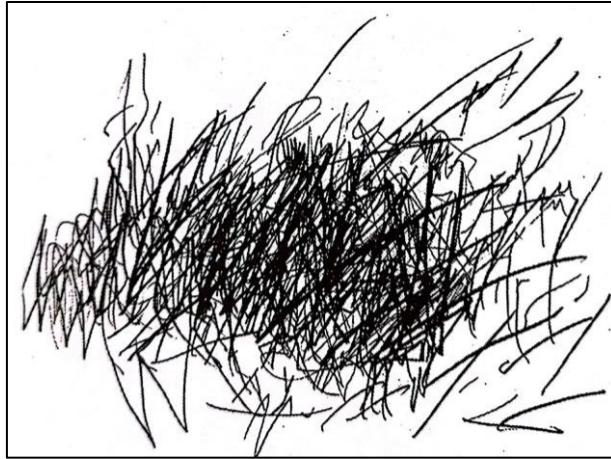
- 1) Faza izražavanja primarnim simbolima(faza šaranja)
- 2) Faza izražavanja složenim simbolima(faza sheme)
- 3) Faza intelektualnog realizma
- 4) Faza vizualnog realizma.

U prvoj fazi-fazi izražavanja primarnim simbolima postoje još 2 podfaze:

- 1) Nesređen ili slučajni likovni izraz
- 2) Kontrolirano risanje.

Podfaza nesređen ili slučajni likovni izraz započinje oko djetetove prve godine i traje do druge ili treće godine. Iako se zove slučajni likovni izraz, djetetov likovni izraz uopće nije slučajan kako se najčešće čini odraslima. U ovoj podfazi dijete olovku drži grčevito među prstima, rijetko ju diže s papira, osim kada dođe do kraja pokreta. Zglob ne miče, a pokret podlaktice mu je naprijed-natrag te mu određuje pravac i duljinu crta. Djetetu je važno praćenje i uživanje u liniji, a ne u kontroli linije. Kasnije zglob postaje pokretljiviji pa tako izvode manje lukove, no i dalje nema pokreta prstiju. Glavne karakteristike ove podfaze proizlaze iz razvoja motorike djece, odnosno iz razvoja osnove za pisanje i risanje.

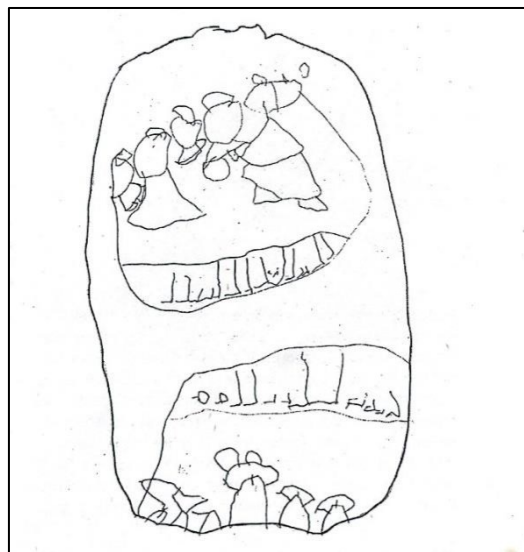

Slika 1. *Prvi pokušaji. Olovka (2 g.)*

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

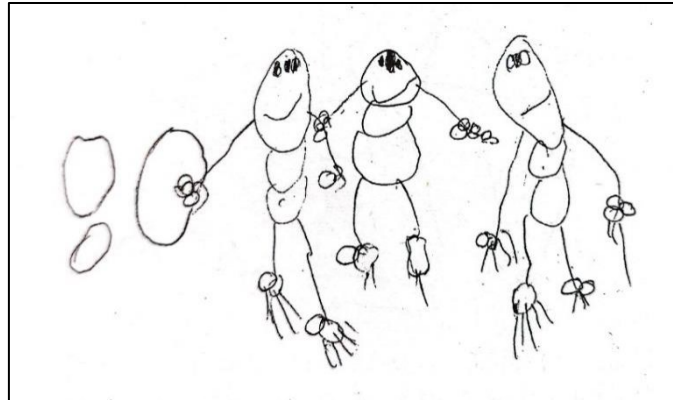
Početak treće godine dijete počinje davati ime svom likovnom izrazu što je važan korak u razvoju mišljenja. Tada dijete počinje shvaćati odnos između crta na papiru i objekta, događaja iz iskustva. Shvaća linije kao primarne simbole koji zamjenjuju oblike. Dijete često započne crtež bez konkretne ideje, no prve linije koje povuku dobivaju značenje zbog sličnosti s nečim drugim, što ga inspirira za stvaranje novih umjetničkih djela. S 3 godine dijete pridržava papir slobodnom rukom i crta dvostruko duže nego dijete s 2 godine.

Slika 2. „Ovo je garderoba.“ Olovka(3,5 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

U drugoj podfazi kontrolirano risanje ruka djeteta se okreće oko ramenog zgloba te se finiji pokreti vrše iz lakta i prstiju. Pojavljuje se prvi organizirani oblik – krug. Vrlo brzo pojavljuje se prvi prikaz čovjeka koji je za svu djecu karakterističan i univerzalan. Prikazuju ga u obliku jednostavnog sklopa krugova, ravnih linija i ovala i tako njihovo jednostavno djelo zadovoljava sve što je njihovom mišljenju potrebno.

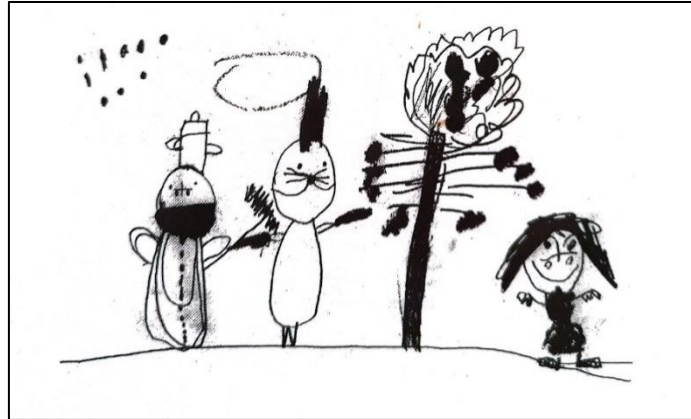

Slika 3. „Ja i moje prijateljice.“ Olovka (3 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

U fazi **izražavanja primarnim simbolima** dječje likovne aktivnosti proizlaze iz doživljaja boje, ravnoteže i oblika, a ne iz potrebe za prikazivanjem. Dijete dolazi i do spoznaje da nacrtani predmet može predstavljati neke druge predmete iz vizualnog svijeta. Boju ne razlikuje od olovke, a izražavanje bojom kreće postupno od oboje crte do obojene plohe. Prostora na dječjim crtežima nema, a objekti se po papiru raspoređuju naizgled slučajno. Na kraju faze spajaju se razum i oko, ruka i predmet.

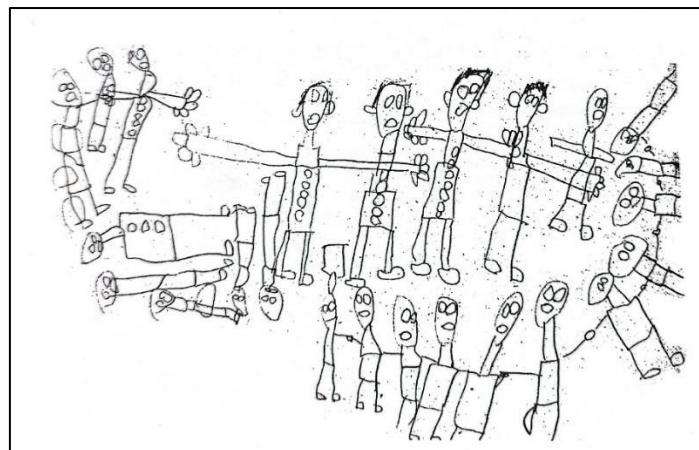
Druga faza - **faza izražavanja složenim simbolima** ili **faza sheme** započinje oko djetetove 4 godine i završava oko 6 godine. U ovoj fazi misao pokreće likovnu aktivnost iz koje proizlazi likovno djelo. Kada misao pokreće likovnu aktivnost, dijete počinje crtati s određenim planom no prvotna ideja je promjenjiva. Crtanje mu bilježi tok njegovih misli. Na crtežu se uz ljudski lik pojavljuju stvari bliske djetetu, one koje za njega predstavlja neko značenje. Najčešće su to kućni ljubimci, drveće, kuća, cvijeće.

Slika 4. „Nacrtala sam snjegovića, zeku, drvo i sebe. Malo pada snijeg.“ Olovka (5 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

U ovoj fazi crteži su i ispunjeni složenim simbolima koji se odnose na njihove značajke ili akcije poput žurbe, skakanja, plesanja... Svaki objekt se prikazuje kao posebnost. Pojavljuju se figure u obliku kvadrata. Ponekad dijete zarotira papir kako bi mu prostor bio pristupačniji za crtanje pa ljudi na crtežu izgledaju kao da stoje na glavi. Figure počinje smještati na rub papira koji simbolizira tlo te one ne lebde u zraku već su uspravne. Najveća promjena se događa u prikazu ljudskog lika - pojavljuje se tijelo, ruke izlaze iz tijela, a ne iz glave i završavaju prstima, kosa i naznaka odjeće. Dijete se počinje izražavati bojom na složeniji način. Boja predmete slobodnim izborom boja. Dječji crtež postepeno postaje sve sličniji onome u stvarnosti.

Slika 6. „Kolo.“ Olovka (3,5 g.)

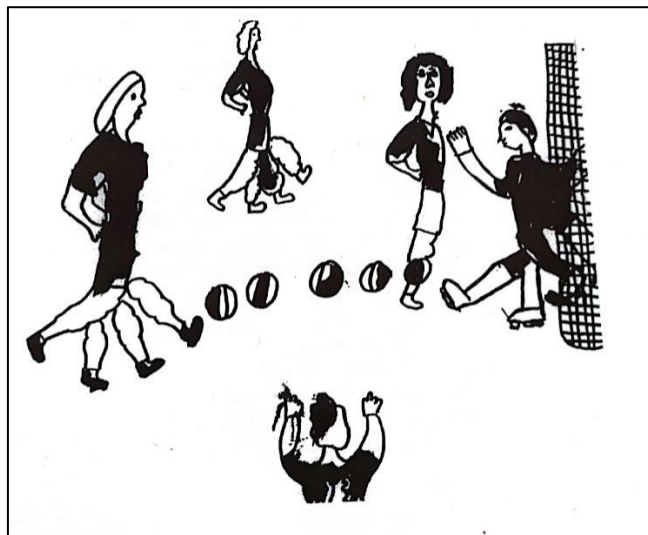
Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

Treća faza - **faza intelektualnog realizma** započinje oko djetetove 6 godine i traje do 11 godine. U ovoj fazi dolazi do početka apstraktnog mišljenja, djetetov verbalni izraz je bogatiji, sposobnosti likovnog izražavanja puno veće no u svoje predodžbe i dalje upliće maštu. U crtežu ljudskog lika pojavljuje se profil, pokret i sve veća vizualna objektivnost u prikazu životnih sadržaja. Emocije koje su iskazane su bogatije i raznovrsnije. Pojavljuje se i pojam pravi kut s kojim dijete želi objasniti razlike između pojedinih predmeta. U ovoj fazi nastaju određeni načini likovnog izražavanja poput transparentnog prikaza gdje dijete kada crta kuću ne prikazuje samo vanjski dio kuće, fasadu, već i interijer sa svim predmetima koje voli. Zatim nastaje prikaz akcije u fazama kretanja, emotivna proporcija gdje dijete važne predmete znatno povećava, a ostale crta kao manje bez obzira na njihovu stvarnu veličinu te prevaljivanje oblika gdje dijete ne mari za liniju tla već okreće papir dok crta kao da svaka figura ima svoje tijelo. Također nastaje rasklapanje oblika gdje dijete kuću sagledava s prednje, zadnje i s bočnih strana, vertikalna perspektiva gdje dijete prostor izražava nizanjem oblika te obrnuta perspektiva gdje se ono što je prostorno dalje prikazuje kao veće, a ono što je prostorno bliže kao manje. Na kraju nastaje poliperspektiva gdje dijete objekt promatra i izražava istodobno s raznih strana, raznih stajališta i raznih kutova gledišta. Svi ovi načini ne pojavljuju se uvijek jedni za drugim, već se javljaju istodobno unutar jedne slike. Dijete u fazi intelektualnog realizma povlači crtu hrabro, odlučno, bez straha. Dolazi i do precrtavanja, brisanja, povlačenja ravnih linija ravnalom. Boje odabiru ovisno o raspoloženju pa tako one odaju njihove boli i radosti.

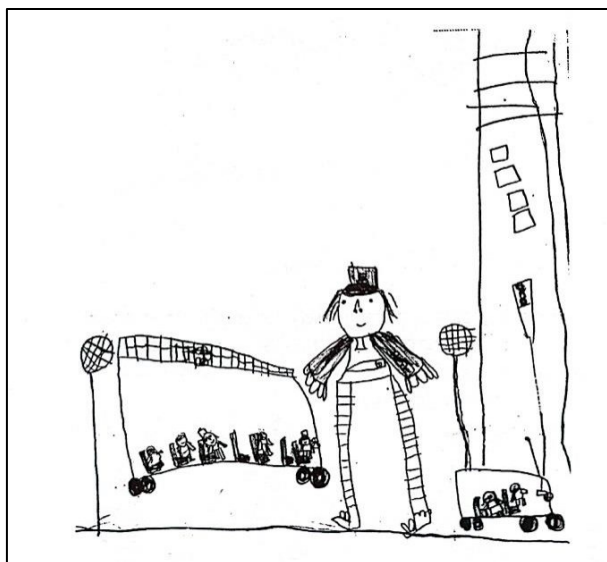
Slika 7. „Moja je mama trudna i nosi u srcu bracu.“ Olovka (5 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

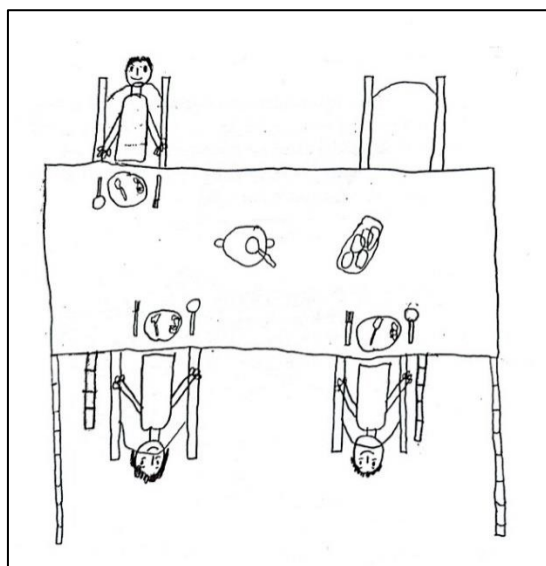
Slika 8. „Nogomet.“ Olovka (8 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

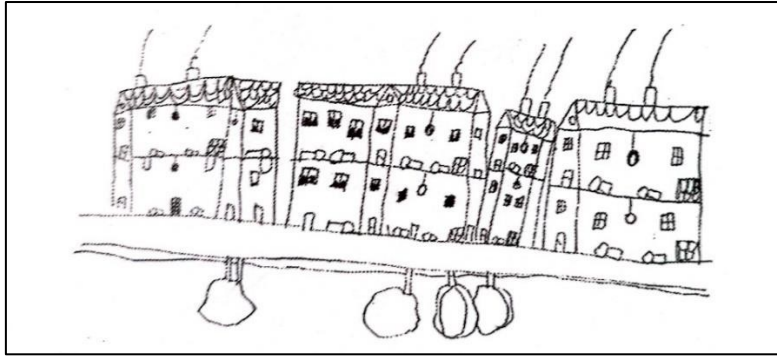
Slika 9. „U prometu.“ Olovka (5 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

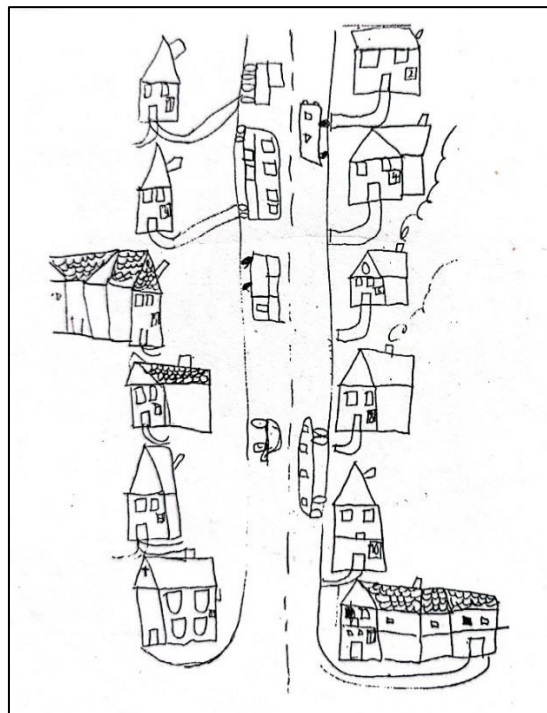
Slika 10. „Obitelj za stolom.“ Olovka (8 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

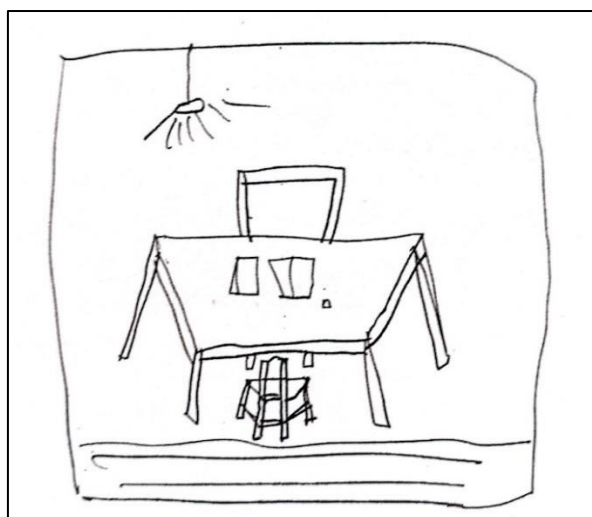
Slika 11. „Kuće u nizu.“ Olovka (8 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

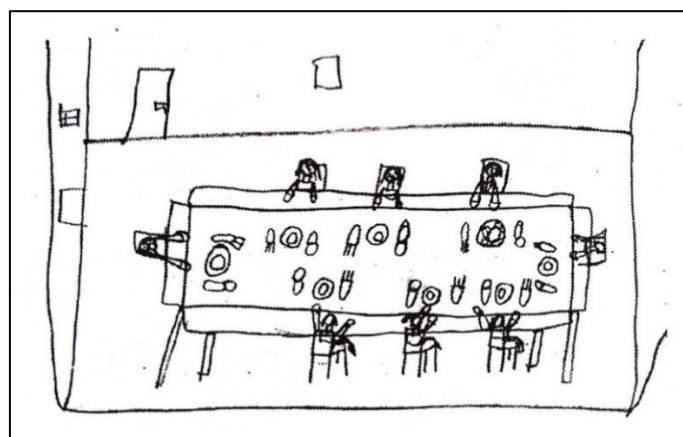
Slika 12. „Ulica.“ Olovka (7 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

Slika 13. „Radni stol.“ Olovka (7 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

Slika 14. „Obitelj za stolom.“ Olovka (6 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

Zadnja faza - **faza vizualnog realizma** započinje oko djetetove 11. godine i traje do 15. godine. Ova faza bogatija je detaljima, skladnije su proporcije posebno figure, a i prostorni odnosi su skladniji. Prevladavaju elementi iz prethodnih faza poput građenja slike kao cjeline, napuštaju prijašnje prikazivanje prostora i sve postaje podložno određenoj

perspektivi. Također, u ovoj fazi djeca postupno svjesno usvajaju geometrijsku i kolorističku perspektivu, istražuju svjetlost i sjenu te se javlja izražavanje privida volumena na plohi.

Slika 15. „Motiv iz Zagreba.“ *Lavirani tuš* (11 g.)

Izvor: Grgurić, Jakubin, 1996.

Uspoređivanje dječjih radova iz mnogo zemalja pokazalo je da su oblici likovnog razvoja slični kod sve djece, stoga se može smatrati da su faze likovnog razvoja djece ne samo univerzalne nego i urođene. Međutim ne dolaze sva djeca istovremeno u iste faze. Nasljedni faktori ili okolina mogu utjecati na odstupanje od norme (Grgurić, Jakubin 1996).

1.2. Boje u dječjem crtežu

Temeljno i najvažnije izražajno sredstvo slikara jest upravo boja. Boje imaju izravan i snažan utjecaj na ljude, njihovu percepciju svijeta i njihov osobni rast i razvoj. „Pojedinač bojama izražava svoje emocije, stanja, osobnost te boja utječe na njegove reakcije“ (Škrbina, 2013; str.103). Svaka boja sama po sebi ima neki smisao za čovjeka, ima svoju izražajnost na što se ne može utjecati. Ako djetetu kažemo da nacrtaj svoju voljenu osobu, na primjer mamu, ono će svojim odabirom boja, crvenom ili narančastom bojom, (dakle toplom) izraziti svoje osjećaje prema mami. Za neku osobu koja mu je strana ili nemila odabrat će vjerojatno hladnu boju. Također, šare maminog portreta bit će oblije, mekše, nježnije dok će strana osoba imati uglate i oštre lomove (Ivančević, 1997). Svaka boja ima svoje djelovanje i određeno simboličko značenje. Crvena boja je najjačeg intenziteta od svih boja te ima najveću privlačnost. Djeluje jako snažno, uzbuđujuće, razdražujuće i ubrzava

bito, povećava krvni tlak, disanje i mišićnu napetost. Simbolizira ljubav, strast, borbu, snagu. Prihvaćena je i kao znak za opasnost. Žuta boja ima poticajno, oslobađajuće i relaksirajuće djelovanje. Ona je boja svjetlosti, topline, slobode, velike je vidljivosti. Simbolizira znanje, mudrost, ljudsku misao. Zelena boja stvara unutrašnji mir i djeluje blago, umirujuće, odmarajuće, stabilno. Simbolizira mir, vjeru, nadu. Plava boja je pasivna i hladna, najmirnija boja. Djeluje čeznutljivo, ugodno, a simbolizira vjernost, tišinu, istinu, besmrtnost, ravnotežu. Narančasta boja ima topli, povjerljivi, veseli učinak, a simbolizira plodnost, bogatstvo, sjaj. Ružičasta boja djeluje bez snage, ljupko i simbolizira slatkoću, sramežljivost, nježnost. Ljubičasta boja djeluje tajanstveno, svečano, očaravajuće, ali može poticati na patnju. Ona simbolizira strpljenje, pokoru, čarobnjaštvo. Bijela boja je sjajna, nježna, boja svjetla. Proširuje prostor i izaziva osjećaj širine, a simbolizira čistoću, red, jedinstvo, poštenje. Crna boja izaziva osjećaj praznine i straha. Simbolizira žalost, brigu, smrt, nesreću, tajanstvenost (Jakubin, 1990).

Upotrebom određene boje može se otkriti emotivno stanje djeteta. Pretjerana uporaba crvene boje u dječjem crtežu može biti znak za uznemirenost i prikrivenu agresivnost. Djeca koja koriste pretjerano žutu boju smatra se da su djetinjasta i sretna. Plava boja se tumači kao izraz potrebe za druženjem. Zelena boja se procjenjuje kao znak potiskivanja emocija te skrivanje emocija. Koristeći crnu boju, djeca izražavaju strah koji onda utječe na prigušivanje ostalih emocija. Kod djece s umjerenim strahovima primjećuje se izražen intelektualni interes, no isto tako može se primijetiti osjećaj usamljenosti i agresivnosti. Njihovi su crteži uglavnom bez boje, a kada se odluče koristiti boju, to često ukazuje na trenutak krize. Ukoliko je smeđa boja dominantna u dječjem crtežu, to ukazuje na pretjerano naglašene higijenske zahtjeve (Kondić, Dulčić, 2009). Mnogi istraživači istraživali su vezu između emocija djece i različitih boja. Primjerice Cimbalo i sur., (1978; prema Škrbina, 2013) uočili su kako djeca sretna prizore prikazuju narančastom, žutom, zelenom i plavom bojom, dok tužne prizore prikazuju smeđom, crnom i plavom bojom. Zentner (2011; prema Škrbina, 2013) primijetio je da crvenu boju oba spola preferiraju te da djeca često povezuju svijetle boje, kao što je žuta, s izrazima sreće, dok tamne boje, poput plave, povezuju s izrazima tuge. Boje koje dijete obično koristi u svojim crtežima otkrivaju mnogo o djetetovom karakteru i emocijama. Kontrolirano i racionalno dijete, čije su emocionalne reakcije često potiskivane, najčešće će birati hladne boje poput zelene, plave, smeđe i crne. S druge strane, dijete koje je spontano i iskreno, ima tendenciju da preferira tople boje kao što su crvena, žuta i narančasta (Trstenjak, 1987; prema Škrbina, 2013). Djeca češće koriste

crnu i smeđu boju za likove koji su okarakterizirani kao loši, dok za likove koji su označeni kao dobri češće koriste svjetlije boje (Burkitt i sur., 2003; prema Škrbina, 2013).

1.3. Kako likovna umjetnost utječe na dječji razvoj

Promatrajući cijelu povijest čovječanstva, čovjek se oduvijek bavio likovnim stvaralaštvom. Poticali su ga brojni motivi poput magijskih motiva, religijskih, psiholoških, estetskih, praktičnih. Iz bilo koje perspektive, bavljenje likovnom umjetnošću imalo je pozitivan efekt na ljude. Bavljenje likovnom umjetnošću ima brojne pozitivne učinke i danas na ljude, posebice na djecu (Šarančić, 2014). Kroz dječji crtež moguće je dobiti informacije o njegovu razvoju, emocionalnom, kognitivnom, komunikacijskom, motoričkom funkcioniranju, a isto tako crtežom je moguće i poticati sve navedeno (Škrbina, 2013). Likovnim izražavanjem, aktivnost i razvoj sitne muskulature ruke koja dolazi najviše do izražaja u ranoj dobi djeteta, maksimalno se razvija (Bodulić, 1982). Izrezivanjem jednostavnih oblika škarama, razmazivanje ljepila, lijepljenje, modeliranje predmeta, povlačenje crta, potiče spretnost i preciznost u radu s kojima se razvija taktilna i mišićno-zglobna osjetljivost u radu. Uvođenjem multisenzornih aktivnosti djeca počinju uvažavati razlike u kvaliteti i intenzitetu osjeta, senzibilizirati osjetila različitih osjetilnih područja. Održavanje osobne higijene, pranje ruku nakon likovne aktivnosti, uređivanje prostora, briga za sebe i svoje stvari, zaštićivanje radne površine i odjeće, uočavanje i izbjegavanje opasnih, nepredvidljivih, nepoželjnih situacija tijekom uporabe likovnih materijala, tehnika, pribora, usvajaju se odgojne vrijednosti. Korištenjem različitih materijala, alata, pribora samostalno, izrađivanjem jednostavnih sredstava za igru, potiče se samostalnost, neovisnost i razvoj osjećaja za uspješnost kod djece. Likovno izražavanje također potiče pozitivne emocije i sve druge osobne kompetencije kod djece koje uvjetuju kvalitetu komunikacije s društvom. Razvija se i osjećaj sigurnosti, prihvaćenosti i pripadanja (Herceg i sur., 2010). Likovni rad u grupi potiče timski duh, omogućuje iskustvo osjećaja članstva u zajednici te kako raditi u timu da se postignu zajednički ciljevi, a i aktivno slušanje tuđih namjera (Šarančić, 2014). Opažanjem i spoznavanjem prostora i predmeta (veličina, dubina, tekstura, udaljenost, oblici, boja, dodiri, težina, orijentacija, mirisi, okusi, zvuk), kretanja po papiru (kružno, linijski, pravocrtno), vremena, stjecanjem različitih iskustava i spoznaja o sebi (fizičko, socijalno, psihološko „ja“) i drugima, upoznavanjem prirodnih materijala, duhovnih i materijalnih dobara (razvijanje zanimanja za likovno, glazbeno, literarno, scensko, filmsko stvaralaštvo), prirodne i društvene okoline (izgrađivanje pojmova o živim

bićima predmetima, radnjama i situacijama iz neposredne okoline), uočavanjem problema, planiranjem, procjenjivom, usporedbom, pronalaskom rješenja, kod djece se razvija spoznajni razvoj (Herceg i sur., 2010).

Likovna umjetnost potiče i sposobnost razmatranja iz različitih perspektiva i procjenjivanje iz različitih gledišta što rezultira razvojem kreativnog, divergentnog i kritičkog mišljenja kod djece. Takvo mišljenje dovodi do originalnih rješenja, omogućuje fleksibilnu potragu, za razliku od konvergentnog koje dovodi do predvidljivih i očekivanih rješenja (Šarančić, 2014). Izražavanje kroz likovnu umjetnost pruža djeci mogućnost da prošire svoj likovni vokabular. Oni razvijaju osjetljivost za osnove elemente likovnosti te sposobnost da te elemente kombiniraju na inovativan način stvarajući nove likovne cjeline. Likovno izražavanje također razvija njihovu sposobnost da koriste likovni jezik i različite tehnike kako bi izrazili svoje osobne doživljaje, misli i osjećaje. Osim govorne komunikacije potiče se i vizualna komunikacija.

Vizualnom komunikacijom djeca razvijaju sposobnost doživljavanja i razumijevanja sve kompleksnijih oblika likovne umjetnosti, vizualnu osjetljivost, uočavanje vizualnih poticaja iz okoline, postupno diferenciranje vizualnih poruka kao funkcionalnih spoznaja i estetsko-kreativnih vizualnih poruka kao estetsko komuniciranje, sposobnost korištenja vizualnih i nevizualnih poticaja za istraživanje, sposobnost doživljaja ugone kroz estetski vrijedne sadržaje, sposobnost općeg i likovno-kreativnog mišljenja i izražavanja (Herceg i sur., 2010). Na rizične skupine djece likovna umjetnost ima značajan utjecaj. Primjerice za autističnu djecu likovna terapija ima mnogo benefita jer se odmiču od svog zdravstvenog problema, igraju se i stvaraju pozitivne emocije, potpomaže se izgradnja živčanog sustava te razvijaju estetske i kreativne sposobnosti (Šarančić, 2014). Autorica Rubin (1984; prema Škrbina, 2013) u svome radu s djecom integrirala je likovne aktivnosti s kreativnom igrom, edukacijom i psihoterapijom. Kroz svoja istraživanja s različitim grupama djece, poput tipične djece, djece s emocionalnim poremećajima i djecom s poteškoćama u razvoju, Rubin je primijetila različite načine na koje djeca koriste umjetnost. Koriste ju kao način za izražavanje sebe, za suočavanje sa stresom, emocionalnim problemima i traumama. Istaknula je svoju filozofiju koja se temelji na razumijevanju djece kroz njihov umjetnički izraz, naglašavajući da djeca imaju unutarnje sposobnosti za rast putem umjetnosti. Silver (1978; prema Škrbina, 2013) je usmjerila svoje istraživanje na razumijevanje utjecaja umjetnosti na intelektualni i emocionalni razvoj djece. Kroz rad s djecom s gluhoćom, motoričkim poteškoćama i neurološkim bolestima, autorica je koristila kognitivnu analizu

dječjeg crteža kako bi promatrala razvoj kognitivnih vještina. Primijetila je da određeni likovni zadaci, poput crtanja, mogu poticati razvoj kognitivnih sposobnosti. Testovi crtanja i daljnja istraživanja pokazala su da crtež može ukazati na mogućnost slijeda, razvoj mišljenja, može poboljšati prostorne odnose te potaknuti sposobnost kreativnog kombiniranja likovnih medija.

2. Primjena dječjeg crteža u dijagnostičke svrhe i art terapiji

2.1. Testovi dječjeg crteža

U dječjem crtežu učestalo se pojavljuju objekti poput čovjeka, drveta, kuće, obitelji. To pravilo ponavljanja objekata u dječjem crtežu iskoristili su psiholozi, psihijatri i likovni pedagozi te su osmislili testove koji su primjereni djeci. Testovima procjenjuju dječju inteligenciju, kognitivne, perceptivne i asocijativne sposobnosti i karakteristike osobnosti (De Zan, 2013). Karl Koch razvio je test „Baum test-crtež drveta“. To je jednostavan test za ocjenjivanje ličnosti. Ispitanike se traži da nacrtaju drvo, a njihova izvedba se ocjenjuje na temelju određenih kriterija. Rezultati testa upućuju na zaključak o ličnosti ispitanika (Škrbina, 2013). Za djecu drvo kao motiv je pogodno jer ukazuje na stepenice rasta i razvoja, a za adolescente dozrijevanje i formiranje ličnosti (Pražić, 1987). Od ispitanika se očekuje da u crtežu bude prikazan središnji dio/deblo, krošnja, grane s lišćem i eventualno cvjetovi i plodovi kao i korijenje ukopano u tlo. Također se očekuje da crtež ima odgovarajuće proporcije u odnosu na veličinu papira, da je drvo smješteno u središte crteža, da ima lijevu i desnu stranu koje su možda čak i podjednake. Drvo koje inače simbolizira rast i razvoj ujedno je i znak vlastitosti te je emotivna projekcija obilježja svojega Ja. Predstavljajući sebe kroz drvo, osoba sebe prikazuje kao uspravnu i snažnu, ali i oslabljenu od bolesti i životnih teškoća.

Dalje se razvio test „Kuća-Drvo-Čovjek“. On je projektivni test koji se koristi za procjenu intelektualnog funkcioniranja djece putem njihova tri crteža odnosno tri objekta – kuća, drvo, čovjek. Upravo ta tri objekta odabrana su jer su poznati djeci. Crtež kuće pruža informacije o domu i ljudima koji žive u njemu, a crtež drveta smatra se reprezentacijom dječjeg psihološkog razvoja i osjećaja prema okolini. Evaluacija takvog crteža se temelji na prisutnosti ili odsutnosti detalja, obilježja, proporcije i perspektive, a korištenje boja također može biti dio te procjene. Ovaj test je nadogradnja testa „Nacrtaj čovjeka“ no opsežniji je jer dijete svoj likovni zadatak treba i opisati. Dijete treba nacrtati tri objekta, svaki na posebni papir, a nakon crtanja slijede specifična pitanja poput „Je li ova sretna kuća?“, „Čija je to kuća?“, „Koliko je staro ovo drvo?“,

„Je li ovo drvo živo?“, „Je li ta osoba sretna?“, „Kako se ta osoba osjeća?“. Primarna upotreba testa je više usmjerena na kvalitativnu analizu nego na kvantitativnu, u kojoj ispitivač subjektivno analizira navedene elemente na crtežu. Vrlo mala kuća može indicirati na odbijanje života u trenutnom domu pojedinca, drvo s tankim deblom i prostranim granama može indicirati na potrebu za zadovoljstvom, crtež osobe s puno detalja na licu može indicirati na želju pojedinca da bude prihvaćen u društvu. Drugi načini tumačenja crteža mogu se usredotočiti na funkciju i različitost dijelova na svakom crtežu. Krov može predstavljati intelektualnu stranu, zidovi snagu ega, a vrata i prozori odnos pojedinca prema vanjskom svijetu. U crtežu drveta, grane mogu označavati odnos pojedinca prema vanjskom svijetu dok debljina debla može ukazivati na unutarnje snage pojedinca (Škrbina, 2013). Stojanović i Mihaljević (1970; prema De Zan, 2013) pronalaze kuću kao simbol obitelji i njezine cjeline, dvije zasebne kuće kao simbol rastave roditelja te niz kuća koje su zatamnjene smeđom bojom kao simbol obitelji bez djece.

Goodenough je razvila test „Crtež ljudske figure“ koji se temelji na ideji da određeni aspekti crtanja mogu biti povezani s mentalnom dobi djeteta, stoga se i mogu koristiti kao mjera inteligencije. Uz inteligenciju test otkriva i osobine ličnosti djeteta. Izvorno, test je namijenjen djeci od 3 do 5 godina koji ima cilj procijeniti njihov intelektualni rast, sposobnost apstrakcije, emocionalni posjed te obrazovni potencijal. Machover je proširila Goodenoughin test „Crtež ljudske figure“ na dob do trinaest godina, uključujući i prikaz osobe suprotnog spola. Ovaj prošireni test omogućuje dublji uvid u ličnost ispitanika, otkrivajući značajne razlike bez obzira na njihov kvocijent inteligencije. Ovaj test „Nacrtaj čovjeka“ je jedan od najpoznatijih projektnih testova i ima velik utjecaj u istraživanjima crtanja ljudskog lika u kliničkim primjenama. U ovom testu odgovori dolaze brzo, a djeca se rado odazivaju na njega. Machover smatra da crteži ljudske figure predstavljaju sukobe, obrambene mehanizme i neuroze njihovih tvoraca. Posebno pridaje simbolično značenje dijelovima ljudskog tijela i drugim detaljima u crtežu poput gumbova i džepova. Autorica i naglašava kako su strukturalni elementi poput veličine, linija, sjene i kompozicije u crtežu ljudskog lika pouzdaniji od drugih dijelova poput odjeće ili drugih detalja. Ovi neverbalni testovi imaju normirane standarde za mentalnu i kronološko dob. Procjenjivanje uključuje pojedine elemente poput odnosa veličine glave i tijela. Također se primjećuje da do druge godine praktički nema ničega, a u trećoj godini se črčka s tendencijom nekog oblikovanja. Od četvrte do šeste godine dolazi do faze shematiziranja koja traje do sedme ili osme godine. Od devete do dvanaeste godine razvija se vještina realističnog crtanja (Škrbina, 2013).

Test crtež obitelji ili familiogram je projektivni neverbalni test, izrazito težak sa svojim zahtjevom da se prikažu odnosi i klima u obitelji. Dijete spontano i izravno iznosi gdje su u obitelji konflikti, rivalnost, emocionalno udaljavanje, slabljenje veza. Ono izražava svoje doživljaje svakog pojedinog člana u obitelji, ali i svoje mjesto u obitelji s ispuštanjem nekog člana u crtežu, dislociranjem ili iskrivljavanjem (Pražić, 1987). U testu crteža obitelji crtež može biti izveden shematizirano, realistično portretirano ili može biti utjelovljen, figurativan. Ispitanik (dijete) može pojedine članove obitelji predstaviti geometrijskim likom upisujući u lik ili ispod njega ime člana ili simbolično izraziti čitavu obitelj. Za sva tri načina bitno je da su cenzure u crtežu manje prisutne nego u verbalizaciji jer time dolazi do nesvjesnog izražaja ispitanika, projekcije osobnih stajališta i osjećaja prema obitelji i njezinim članovima te svom mjestu među njima. To je dragocjena informacija i ispitivaču i ispitaniku jer često ispitanici znaju prešutjeti negativne osjećaje i stavove vezane uz članove obiteljske skupine (De Zan, 2013).

Nešto drugačiji test, no izrazito značajan, je Rorschachov test mrlja. Ovaj test je eksperimentalna dijagnostička metoda koja uključuje slobodno tumačenje slučajno stvorenih crteža, najčešće mrlja. On se koristi za procjenu asocijativnih sposobnosti ličnosti i opažanja ispitanika, pri čemu ispitanik u svoje sadržaje psihizma unosi tumačenje boje, ritma, oblika i prostora slike. Mrlja nastala kapljicom tinte na papir koji se zatim preklopi, pokazuje se ispitaniku s pitanjem Što to može biti?. Odgovor koji se očekuje od ispitanika zasniva se na njegovoj imaginativnoj i perceptivnoj sposobnosti, intelektualnom kapacitetu i emocionalnom rasponu. Opažanje pokreta prema Rorschachovom protokolu ne odnosi se na mehaničko kretanje već na duboke subjektivne, mentalne (kognitivne, motivacijske i emocionalne) kvalitetno elaborirane doživljaje. Identifikacija subjekta s doživljenim, ego uključenja i angažiranost su nužna za test. Prema istraživanjima broj kinestetičkih odgovora kod djece je znatno mali do šeste godine, zatim se postepeno povećava u ranoj adolescenciji. Slab, loš ili nepostojeći kinestetički odgovor može ukazati na intelektualne teškoće, poremećaj ličnosti i psihopatologiju, dok kvalitetan kinestetički odgovor može ukazati na snagu ega, inteligenciju i kreativnost (Škrbina, 2013).

Slika 16. *Rorschachov test mrlja*

Izvor: Pražić, 1987.

2.2. *Analiza dječjih likovnih radova*

Crteži djece sličnog su izraza i izvedbe u svakoj sredini, a lokalni elementi mogu dodati određeni naglasak koji se razlikuje ovisno o kulturi. Za analizu djetetovog crteža posebno se razmatraju neke osobitosti kao što je kronološka dob djeteta, postoje li i koliko su prisutni nerazmjeri s razvojnim mentalnim stupnjem, a u tom procesu preferiraju se tri medija:

- 1) Crtanje - pomno se prati motorička koordinacija djeteta, eventualne perceptivne teškoće i način na koji tumači različite slike s posebnim naglaskom na interpretaciju strašnih situacija,
- 2) Slikanje - analiziraju se odgovori na boje, kakav je afektivitet (-strašljivo, nestrpljivo, impulzivno), koje boje dijete preferira, miješa li boje nasumice ili nekim posebnim odabirom,
- 3) Modeliranje plastelinom - izbjegava li dijete dodirivanje plastelina ili ga prihvaća.

Zatim se razmatra ličnost i izvedba djeteta, je li producira ili odbija izvedbu, povlači li se ili pokazuje sklonost ka destrukciji, ponavlja li stereotipno oblike ili ih destruktivno pretvara u kaos, pokazuje li potrebu da formira i predoči i na kraju doprinosi li aktivnost upoznavanju osobnosti djeteta kroz predočenu ekspresiju (Pražić, 1987). U djetetovom crtežu crte otkrivaju razinu njihove samokontrole te njihovu sposobnost suočavanja s realnošću. Tanke, isprekidane crte ukazuju na nedostatak prilagodljivosti kod djece, zakrivljene crte na nježnu i skromnu prirodu dok izdužene crte na agresivnost. Kolebanje između konkretnog i

apstraktnog ukazuje na unutarnji emocionalni sukob. Široki potezi su karakteristični za entuzijastičnu i zanesenu djecu, dok ona koja vole sitne crteže s puno detalja pokazuju suprotnost. Način na koji dijete koristi prostor na papiru također otkriva neke karakteristike. Uravnoteženo dijete razmjerno koristi cijeli prostor na papiru, ispravci na crtežu ukazuju na kritičnost i discipliniranost, a sjenčanje može ukazivati na anksioznost. Ako dijete crta preko ruba papira, smatra se da je bezobzirno prema željama, potrebama i pravilima te da je infantilno, usamljeno i neveselo. Kada dijete ispunjava cijeli prostor papira to može ukazivati na preveliku ovisnost o drugima i potrebu za samopotvrđivanjem. Važno je i obratiti pažnju na značenje crteža, veličinu likova i odnose među dijelovima crteža. Ako dijete nacrtala svoj lik premali to ukazuje na osjećaj manje vrijednosti, a ako ga nacrtala prevelikim to može biti izraz kompenzacije zbog nekog nedostatka ili izraz samodopadnosti. Izostavljanje nekog dijela tijela u crtežu može ukazivati na strah od odnosa, agresivnost ili želju za kažnjavanjem. Ukoliko crtež nema živih likova, pokreta i snažnih boja to može biti izraz trenutačne depresivnosti (Kondić, Dulčić, 2009).

Sukladno smatranju kako se dječji crtež ljudske figure može analizirati na osnovi posebnih obilježja crteža, odnosno različitih pokazatelja, autorica Koppitz (1984; prema Škrbina 2013) identificirala je korake za analizu crteža ljudske figure, a to su:

- 1) Praćenje djetetovog ponašanja tijekom crtanja,
- 2) Globalni dojam o crtežu ljudske figure,
- 3) Procjena sadržaja crteža ljudske figure s aspekta razvojne jedinice,
- 4) Procjena sadržaja crteža ljudske figure s aspekta emocionalnih indikatora.

Kod analize važno je svaki korak analizirati odvojeno, zatim integrirati sve informacije kako bi se dobila cjelokupna slika o djetetu. Za svako dijete interpretacija simbola na crtežu treba biti individualna. Ona se sastoji od globalnog dojma (je li dijete spontano nacrtalo svoj crtež, je li izvučeno iz mašte, je li prikaz realističan, ima li puno detalja, postoje li na crtežu likovi poput čudovišta i drugih) te analize sadržaja crteža (prisutnost dijelova tijela, odjeće i drugo). Prilikom analize važno je uzeti u obzir kontekstualne faktore vezane uz djetetov razvoj i osnovne informacije o njemu kao što su kronološka dob, spol, tjelesno zdravlje, sazrijevanje, emocionalno stanje, obitelj, kulturno porijeklo.

Kada se dijete promatra tijekom crtanja mogu se otkriti različiti faktori poput stupnja samokontrole, motivacije, perfekcionizma ili impulzivnosti. Poteškoće u dovršavanju crteža mogu ukazivati na anksioznost. Redosljed crtanja pojedinih dijelova tijela također može pružiti

uvid u djetetove emocije i kvalitetu odnosa s obitelji, prijateljima ili širom socijalnom okolinom. Očekuje se da djeca počinju crtež ljudske figure od glave, očiju i usta jer su to primarne identifikacijske karakteristike ljudi te zbog toga što ljudi komuniciraju očima i ustima. Djeca koja nacrtaju noge ili ruke prije glave mogu imati poteškoće u komunikaciji i međuljudskim odnosima te mogu biti agresivni u komunikaciji. Poteškoće u crtanju potpune ljudske figure mogu odražavati negativne emocije prema nacrtanoj osobi budući da kvaliteta crteža odražava djetetove temeljne osjećaje i stavove. Također, djeca često imaju potrebu crtati osobe iz njihove okoline s kojima trenutno veže određene emocije ili situacije. Ako je ono ljuto na svoga brata, nacrtat će upravo njega.

Analizu dječjeg crteža treba ipak kombinirati s drugim dijagnostičkim instrumentima i detaljno promatrati dijete te se ne smije procjenjivati samo na prvi dojam. Kroz nju se pokušava saznati identitet lika na crtežu i prate se emocionalne reakcije djeteta. Nakon završetka crtanja poželjno je djetetu postaviti pitanja poput Je li osoba koju si nacrtao netko koga poznaješ? , Koliko godina ima ova osoba?, Što ta osoba radi ili o čemu razmišlja? Kako se on ili ona osjeća?. Djeca koja su nesigurna i zabrinuta često će crtati male figure i sjenčati određene dijelove tijela. Sjenčanje odjeće može ukazivati na sukobe u odnosu na vlastito tijelo, narušenu sliku tijela i strah od izlaganja tijela. Crtanje ljudskog lika sa sakrivenim rukama može ukazivati na osjećaj krivnje, dok prevelike ruke mogu ukazivati na oblik agresivnosti. Istraživanja Stefanatosa i Bowlera (1997; prema Škrbina, 2013) pokazala su kako povučena djeca često crtaju kratke ruke, tjeskobna djeca izostavljaju noge, a agresivna crtaju duge ruke. Machover (1949; prema Škrbina 2013) primijetila je da socijalno inhibirana djeca koja imaju probleme s komunikacijom mogu koristiti crtež kao način izražavanja osobnih maštarija, tjeskobe i krivnje. Elementi u crtežu ljudske figure mogu odražavati pozitivno samopoimanje (nasmijana lica), idealiziranu sliku o sebi (prikaz pojedinih dijelova tijela), siromašno samopoimanje (male figure) i seksualni interes (šminka ili crtež suprotnog spola) (Škrbina, 2013).

EMOCIONALNI INDIKATOR	OPIS EMOCIONALNOG INDIKATORA		TUMAČENJE EMOCIONALNOG INDIKATORA	
	Dob 5-12 godina	Dob 12-14 godina	Dob 5-12 godina	Dob 12-14 godina
Neobičnosti u prikazu ljudskog lika				
Monstruozni, groteskni, bizarni likovi	Figure ljudskog lika s neljudskim obilježjima, uništeni, apsurdni, smiješni likovi (navedeno mora biti namjerno napravljeno od djeteta, a ne kao rezultat nezrelosti ili nedostatka vještine crtanja)	Neadekvatan crtež ljudskog lika; siromašno samopoimanje; prikaz prezira i neprijateljstva kroz likove klauna i sl.	Nesigurnost; osjećaj neadekvatnosti, što uključuje narušen pojam o sebi, nedostatak samopouzdanja, zabrinutost zbog svojih emocija, osjećaj bespomoćnosti, nesigurnost	Doživljaj sebe kao stranca, kao nepotpunog ljudskog bića ili kao besmislene osobe koja ima poteškoća u uspostavljanju kontakta s drugima
Prozirnost likova	Prozirnost uključuje glavne dijelove tijela ili udove (jedna linija kao ruke koje izlaze iz tijela)	Nezrelost, impulzivnost, akutna tjeskoba, sukob ili strah vezan uz seksualno ponašanje	Impulzivnost; tendencija da djeluje spontano, s vrlo malo planiranja; niska tolerancija na frustracije; slaba unutarnja kontrola; nedosljednost; zahtijeva zahvalnost bez odgode	Impulzivnost često povezana s „mladim“ temperamentom; nezrelost
Izrazito ukošeni likovi	Vertikalna os ljudskog lika nagnuta je okomito za 15 stupnjeva ili više	Vertikalna os ljudskog lika nagnuta je okomito za 12 stupnjeva ili više	Opća nestabilnost, narušena ravnoteža, nedostatak sigurnog uporišta	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Meli/sitni likovi	Crtež čovjeka vrlo malen u visinu (5 cm ili manji)	Crtež čovjeka vrlo malen u visinu (5 cm ili manji)	Ekstremna nesigurnost; povlačenje i depresija, nekompetentnost	Sramežljivost, bojažljivost (povučenost, nedostatak samopouzdanja, zbunjenost, uplašenost, tendencija povlačenja iz tjeskobnih i opasnih situacija)
Glava				
Veliki lik čovjeka	Crtež čovjeka vrlo velik u visinu (23 cm ili veći)		Nezrelost i slaba unutarnja kontrola	Impulzivnost
Sitna glava	Veličina glave manja je od 1/10 ukupnog lita čovjeka	Veličina glave manja je od 1/8 ukupnog lita čovjeka	Snažan osjećaj intelektualne inferiornosti	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti

Lice			
Sjenčanje lica	Namjerno sjenčanje cijelog lica ili dijela lica uključujući i pjegice i neke slične detalje na licu	Teža anksioznost, narušena slika o sebi (djelomično zatamnjenje dijela tijela povezuje se s pojačanom anksioznošću vezanom uz zasjenčani dio tijela)	Anksioznost; tjeskoba i nemir u odnosu na vlastito tijelo, tjeskoba vezana uz određene prošle ili buduće događaje; zabrinutost, neodlučnost za trenutno stanje ili zbog dugotrajnih strahova
Oči			
Prekrižene oči	Oba su oka okrenuta prema unutra ili prema van; precrtane oči	Neprijateljski stav prema drugima; buntovništvo, ljutnja, ne može ili ne želi se ponašati sukladno očekivanom od okoline	Ljutnja, agresivnost, nezadovoljstvo, ogorčenost, napadački stav (verbalna i fizička napadačka ponašanja), osvetoljubivost
Nedostaju oči	Potpuni izostanak očiju (ovo se ne odnosi na situaciju ako su oči zatvorene ili prekrivene sunčanim naočalama)	Socijalna izolacija, negiranje problema, odbijanje suočavanja s okolinom, bijeg u svijet mašte	Tjeskoba, uznemirenost
Nos			
Nedostaje nos	Izostaje nos ili se vide samo nosnice	Plaćljivost, povučenost, nedostatak agresivnosti, bespomoćnost, nisko samopouzdanje	Sramežljivost, plahost
Usta			
Nedostaju usta	Nema naznaka usta (ovo se ne odnosi na situaciju kada su usta prekrivena, primjerice, šalom ili kacigom)	Tjeskoba, nesigurnost, povlačenje, pasivni otpor, nesposobnost ili odbijanje komunikacije s drugima, strah, perfekcionizam, depresija	Sramežljivost, plahost
Zubi			
Jedan ili više zubi	Pojavljuje se prikaz lika samo sa jednim zubom ili više zubi	Agresivnost (mora biti prisutno s još nekim emocionalnim indikatorom da bi bilo značajno)	Ljutnja, agresivnost

Vrat			
Osjenčan vrat	Osjenčan vrat (ne postoji ništa drugo osjenčano, osim vrata)	Borba s kontrolom impulsa	Tjeskoba
Nedostaje vrat	Nema veze između glave i tijela, glava jedva dodiruje tijelo, glava je izravno vezana za tijelo bez naznaka vrata (ovo se ne odnosi na crtež u kojem je vrat prekriven majicom, šalom i sl.)	Nezrelost, impulzivnost, loša unutarnja kontrola, loša koordinacija unutarnjeg impulsa i ponašanja	Impulzivnost
Tijelo			
Sjenčanje tijela ili udova	Osjenčani mogu biti različiti dijelovi tijela (označavaju specifičnu zabrinutost vezanu uz osjenčani dio tijela)	Anksioznost vezana uz tijelo ili anksioznost vezana uz aktivnosti povezane s tijelom (seksualno zlostavljanje)	
Nedostaje tijelo	Potpuna odsutnost tijela	Ozbiljan znak psihopatologije; intelektualne poteškoće, neurološka problematika, nezrelost zbog razvojnih kašnjenja, emocionalni poremećaji, akutna anksioznost vezana uz tijelo	
Udovi			
Gruba asimetrija udova	Jedna se ruka ili noga po obliku znatno razlikuje od druge (to se ne odnosi ako su udovi sličnih formi, oblika ili neujednačeni po veličini)	Siromašna koordinacija, impulzivnost, fizička nespretnost i slabost	Impulzivnost
Ruke prilijepljene uz tijelo	Nema prostora između tijela i ruku	Kruta unutarnja kontrola, loši međuljudski odnosi	Sramežljivost, plahost
Kratke ruke	Kratki izdanci kao ruke, puno kraće ruke u odnosu na ostatak tijela	Povlačenje, odbijanje socijalnih kontakata, nedostatak agresivnosti	Sramežljivost, plahost
Dugačke ruke	Predugačke ruke koje sežu sve do koljena	Agresivnost prema drugima	Ljutnja, agresivnost
Nedostaju ruke	U potpunosti nedostaju ruke, ruke postoje ali su dlanovi izobličeni, vidljivi dlanovi bez ruke	Anksioznost i krivnja zbog društveno neprihvatljivog ponašanja	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Veliki dlanovi	Ruke i dlanovi preveliki su u odnosu na glavu i tijelo	Agresivno ponašanje	Ljutnja, agresivnost
Sjenčanje dlanova	Osjenčani samo dlanovi	Strah vezan uz aktivnost za koju su potrebne ruke (npr. zlostavljanje)	Brige, tjeskoba
Odrežani dlanovi	Nacrane ruke s odrezanim dlanovima i prstima (ovo se ne odnosi ako su ruke iza leđa lika ili u džepu)	Krivnja zbog neke radnje ili nemogućnost/ nekompetentnost da sudjeluje u nekoj radnji	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti

Slijepljene noge	Obje su noge spojene, slijepljene bez razmaka		Zategnutost; kruti pokušaj kontroliranja vlastite spolnosti; zabrinutost zbog seksualnog čina od strane drugog	Tjeskoba
Nedostaju noge	U potpunosti nedostaju noge i stopala, postoje noge ali bez stopala		Intenzivna tjeskoba i nesigurnost vezana uz noge	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Nedostaju stopala	Postoje noge, ali bez stopala; stopala i noge odsječeni od tijela i posebno postavljeni na papiru dalje od tijela		Nesigurnost i bespomoćnost	Nesigurnost i osjećaj nekompetentnosti
Genitalije				
Genitalije ili gola figura s genitalijama	Stvarni ili simbolički prikaz genitalija	Prikaz golog ljudskog tijela, realistični prikaz genitalija, simbolički prikaz sekundarnih spolnih obilježja, prikazane grudi	Akutna tjeskoba; slaba kontrola impulsa; izrazita uznemirenost (znak ozbiljne psihopatologije); jaka agresivnost	Ljutnja, agresivnost
Drugo				
Siromašna integracija dijelova tijela	Jedan ili više dijelova tijela nisu pridruženi crtežu lika, neki dijelovi samo su povezani jednom linijom ili se jedva dodiruju s ostalim dijelovima tijela		Nezrelost; nestabilnost; impulzivnost; loša koordinacija	Impulzivnost
Tri ili više ljudskih likova na crtežu	Nacrtno tri ili više likova koji nisu međusobno povezani u nekoj aktivnosti		Održavanje, nedostatak vlastitog identiteta (može biti povezano sa školskim neuspjehom, obiteljskom deprivacijom, oštećenje mozga)	

Slika 17. Opis i tumačenje emocionalnih indikatora prema dobi

Izvor: Škrbina, 2013.

2.3. Art terapija

Art terapija razvila se polovicom 20.stoljeća nakon prepoznavanja pozitivnih učinaka likovnog izražavanja na zdravlje psihijatrijskih bolesnika, a kombinira izražajne elemente umjetnosti s istraživačkim elementima psihoterapije (Ivanović i sur., 2014). Podrazumijeva liječenje te samopotvrđivanje, osnaživanje, rekreaciju, integraciju, harmonizaciju osobe pomoću crtanja, modeliranja ili slikanja koji omogućavaju izražavanje duboko potisnutih problema na neverbalan način - linijom, bojom ili oblikom, neovisno o umjetničkoj razini postignutog ili primijenjenog likovnog izraza. (Tomašević Dančević, 2005). Kroz likovni proces pacijenti mogu izraziti svoje svjesne i nesvjesne misli i emocije, pri čemu nesvjesni sadržaji često donose nove uvide. Komunikacija u art terapiji se odvija između tri elementa – klijenta, likovnog dijela i terapeuta, u svim smjerovima. Art terapija se ubraja u terapije umjetnosti zajedno s glazbenom terapijom, dramaterapijom te terapijom plesom i pokretom (Ivanović i sur., 2014). Terapiju smiju pružati kvalificirani i registrirani art terapeuti, a mogu je pružati djeci, mladima, odraslima i staroj populaciji. Art terapeuti vjeruju da svatko, bez

obzira na naobrazbu, posjeduje neiskorištenu sposobnost prevođenja unutarnjih sukoba u vizualne oblike. Sami proces art terapije se temelji na saznanju da se misli i osjećaji čovjeka, koje proizlaze iz podsvjesnoga, mogu bolje iskazati slikama nego riječima. Međutim samo likovno izražavanje postaje terapijsko kada se koristi kao polazište za razgovor i analizu s terapeutom, pomažući pojedincu da integrira svoje osjećaje i iskustva (Tomašević Dančević, 2005). Slike koje nastanu tijekom terapije su strogo povjerljive kao i cjelokupan proces, a ne smiju se ni izlagati, publicirati niti pokazivati bez dopuštenja pacijenta. Ne promatraju se kao konačan proizvod, već kao dio cjelokupnog terapijskog procesa. Terapija se može provoditi individualno ili grupno, no obavezno uz vodstvo likovnog terapeuta (Ivanović i sur., 2014).

3. Analiza dječjih crteža obitelji

Istraživanje je provedeno u jednom zagrebačkom vrtiću u mješovitoj skupini djece, od treće do sedme godine, Suncokreti. U istraživanju je sudjelovalo devetnaestero djece. Cilj istraživanja je vidjeti što se sve može saznati iz dječjeg crteža obitelji. Istraživanje je trajalo dva dana.

Prvog dana djeca su se okupila na tepihu te im je pročitana slikovnica Jan u potrazi za novom obitelji. Jan je ježić kojem je njegova obitelj krenula ići na živce te se odlučio otići u potragu za novom obitelji, no na kraju ipak shvati kako je njegova obitelj najbolja. Nakon pročitane slikovnice uslijedio je razgovor u kojem su djeci postavljena pitanja poput - Biste li vi htjeli promijeniti svoju obitelj?, Jeste li vi nekad tužni, ljuti na svoju obitelj?, Zašto ste tužni, ljuti?, Što radite kada vam se ne sviđa vaša obitelj?, Svađate li se sa svojom obitelji?. Nakon razgovora djecu su sjela za stol te su bili zamoljeni da nacrtaju svoj tužan, ljutit dan s obitelji. Za crtanje su im bili ponuđeni flomasteri, drvene bojice i pastele. Nakon crtanja uslijedio je intervju sa svakim djetetom. Intervju je izgledao tako da je dijete bilo pitano koji je njegov/njezin crtež te je pitano što si to nacrtao/la, tko je to na crtežu, što radite i slično. Drugoga dana djeca su se ponovo okupila na tepihu, no ovoga puta im je čitana slikovnica Moja obitelj. U slikovnici dječak Luka predstavlja svoju obitelj i opisuje što najviše voli raditi s njima. Nakon pročitano uslijedio je razgovor u kojem su djeci postavljena pitanja poput - Kako izgleda vaša obitelj?, Što vi volite raditi s vašom obitelji?. Nakon razgovora ponovo je uslijedilo crtanje, a ovoga puta su zamoljeni da nacrtaju sretan dan s obitelji. I drugoga je puta nakon crtanja uslijedio intervju s istim pitanjima - Što si nacrtao/la?, Tko je to na crtežu?, Što radite? i slično. Svako dijete se dva puta likovno izrazilo, a za analizu su izabrani radovi dvanaestero djece, odnosno dvadeset i četiri rada.

Slika 18. Djevojčica 1, 6.5 god., 1.crtež

Analiza: Crtež je nacrtala djevojčica koja živi s majkom i ocem, nema braće ni sestara. U intervjuu je rekla kako je nacrtala sebe i oca. Ona je ljuta jer joj otac nije dao da se igra skrivača pa je izašla iz sobe. Na pitanje: Gdje je mama?, odgovorila je: „Mama je u sobi i gleda mobitel.“ Otac je isto jako ljut i dere se na nju dok majka nije ljuta. Nacrtala je sebi krunu jer želi biti kraljica. Otac joj to ne dopušta, dok majka dopušta. Na pitanje: Što znači biti kraljica?, odgovorila je: „To znači biti bogata.“ Rukama prema vratima pokazuje pokret izlaženja iz sobe. Očeva usta prikazuju ljutnju, deranje dok njena prikazuju tugu. Na oba lika nije nacrtala nos što može ukazivati na sramežljivost i plahost. U razgovoru je također bila tiha, sramežljiva. Koristi rub papira za prikazivanje tla što je primjereno njezinoj dobi.

Slika 19. Djevojčica 1, 6.5 god., 2.crtež

Analiza: Na drugom crtežu djevojčica crta sebe i majku. U intervjuu je rekla kako ona crta, a majka se pravi važna. Ovoga puta majci je nacrtala krunu. Na pitanje: Kako to da mama ima krunu?, odgovorila je: „Danas ona želi biti kraljica.“ Oca nema na crtežu, a djevojčica je rekla kako je otac u sobi. Crtanjem majke na zadatak crtanja sretnog dana s obitelji, pokazuje kako ima bolji odnos s majkom. Oči su nacrtane opuštene što ukazuje kako uživa crtati i biti s majkom. Ovoga puta na oba lika je nacrtan nos. Ponovo koristi rub papira za prikazivanje linije tla.

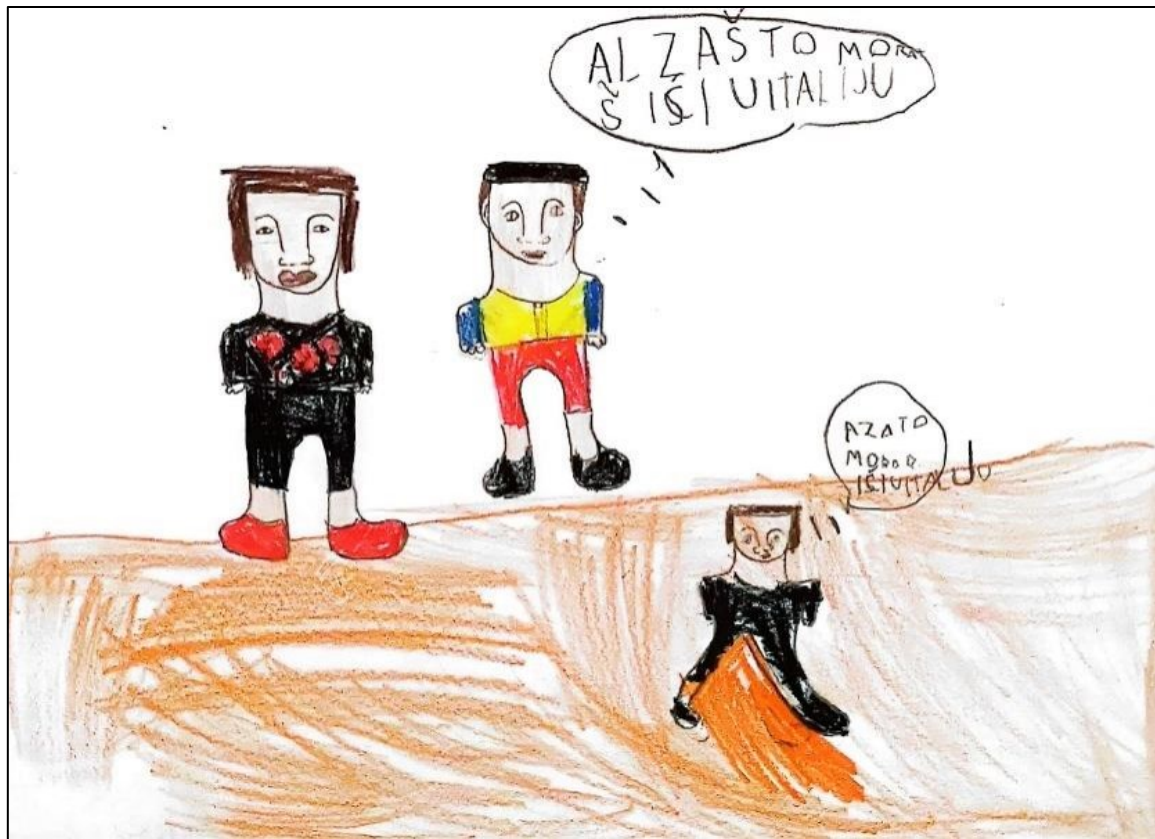
Slika 20. Dječak 1, 6.5. godina, 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s ocem i majkom, nema braće ni sestara. Nacrtao je sebe i oca. U intervjuu je rekao kako otac lupa nogama i ljut je na njega, a on plače. Otac zna biti šest dana za redom ljut. Na pitanje: Gdje je mama?, odgovorio je: „Na poslu.“ Kada je tužan i plače utješi se sam, a ponekad ga i majka utješi. Ocu je nacrtao stisak zubi što može ukazivati na agresivnost, ljutnju. Očeva majica je crvene boje što također ukazuje na agresivnost, uznemirenost, ljutnju. Njegova crna majica ukazuje na tugu. Likovi su nacrtani jako veliko s obzirom na veličinu papira što može ukazivati na nezrelost i slabu unutarnju kontrolu.

Slika 21. Dječak 1, 6.5 godina, 2.crtež

Analiza: Na drugom crtežu dječak je nacrtao majku, oca, baku, djeda i sebe za Božić. Majku je nacrtao najveću što ukazuje na važnost lika majke u njegovom životu. Sebe je nacrtao najmanjeg što može ukazivati na nesigurnost i nekompetentnost. Majci i djedu je izostavio vrat što može ukazivati na nezrelost, impulzivnost. Baka i majka imaju kratke ruke na crtežu što može ukazivati na povlačenje, odbijanje socijalnih kontakata. Zanimljivo je kako na ovom crtežu nijedan lik nema nacrtan nos što može ukazivati na plašljivost, povučenost, nisko samopouzdanje. Baka i on su nasmijani dok su ostali indiferentni. Koristi rub papira kao liniju tla što je primjereno njegovoj dobi.

Slika 22. Dječak 2, 7 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s ocem, majkom i starijom sestrom. Na crtežu su majka, sestra i on. U intervjuu je rekao kako su tužni jer majka mora ići u Italiju zbog posla. Majka često odlazi na put radi posla. Na pitanje: Gdje je tata?, odgovorio je: „Tata je na poslu, on jako puno radi, nekad dođe doma u dvanaest navečer zato ga nema na crtežu.“ Svi likovi imaju kratke ruke što može upućivati na povlačenje, nedostatak agresivnosti, a može i upućivati na manjak socijalnih kontakata. Također, ruke su zalijepljene uz tijelo što može ukazivati na krutu unutarnju kontrolu i loše međuljudske odnose. Majka i sestra su obojeni crnom bojom što može ukazivati na tugu, brigu, žalost. Prilikom zadavanja zadatka dječak je bio zabrinut te je imao strah od crtanja lošeg dana što mi postavlja pitanja - Može li on doma iskazati tugu?, Smije li imati loš dan?.

Slika 23. Dječak 2, 7 god., 2. crtež

Analiza: Na drugom crtežu se pojavljuju samo on i majka. Ponovo izostaje otac iz čega se može vidjeti važnost lika majke i dinamika u obitelji. U crtežu prevladava narančasta boja što daje topao učinak. Ruke su i na ovom crtežu kratke i zalijepljene uz tijelo što bi moglo ukazivati i na suzdržanost, uskraćenost dodira, nedostatak povezanosti.

Slika 24. Dječak 3, 5 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom, ocem, mlađom sestrom i starijim bratom. U intervjuu je rekao kako je nacrtao svoju obitelj dok se igraju skrivača, on broji. Sebe je nacrtao u kutu, dok su ostali svi jedan pored drugoga što može ukazivati na osjećaj izostavljenosti. Crtežom prevladava crvena boja što može ukazivati na uznemirenost, prekrivenu agresivnost. Svim likovima nedostaje vrat, lica nisu definirana, ruke nisu oblikovane, ne završavaju prstima što ukazuje na zaostatak u razvojnoj fazi likovnog izražavanja.

Slika 25. Dječak 3, 5 god., 2. crtež

Analiza: Na drugom crtežu se također pojavljuje cijela obitelj. U intervjuu je rekao kako se sestra igra s majkom, brat s ocem, a on je sam i igra nogomet. Sebe je nacrtao najmanjeg, između svih što može ukazivati na osjećaj manje vrijednosti, nesigurnost, nekompetentnost, povlačenje, a sam njegov iskaz to potvrđuje. I na ovom crtežu nacrtani likovi zaostaju u razvojnoj fazi likovnog izražavanja. Oči majke prikazuju kako je okrenuta prema bratu, oči oca prema sestri te se ponovo doima kako je on izostavljen. On gleda prema majci i kao da je željan biti viđen, željan kontakta.

Slika 26. Djevojčica 2, 6.5 godina, 1.crtež

Analiza: Crtež je nacrtala djevojčica koja živi s majkom, ocem i dvjema sestrama. U intervjuu je rekla kako majka plače jer je dobila otkaz, otac se dere na mobitel, a ona se osjeća uplašeno. Vrlo često tješi majku, dok ju otac ne tješi. Na crtežu se vidi kako je ona između roditelja i izgleda uplašeno, dok su sestre sa strane što pokazuje kakva je dinamika u obitelji. Iz različitog crtanja ustiju mogu se razaznati i različite emocije. Razmjerno koristi prostor papira, crtež čovjeka primjeren je njezinoj dobi.

Slika 27. Djevojčica 2, 6.5 god., 2.crtež

Analiza: Na drugom crtežu djevojčica crta samo majku. Crtežom samo majke, a ne cijele obitelji, ukazuje na važnost majke u njezinom životu. U intervjuu je rekla kako je nacrtala majku koja se ukrašava jer se ona inače jako voli ukrašavati i zbog toga nekada ne ide s njom i sestrama van.

Slika 28. Dječak 4, 6 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom, ocem i mlađom sestrom. U intervjuu je rekao kako je nacrtao sebe i sestru kako se svađaju oko igračke, a majka i otac gledaju. Kada se svađaju on digne ruke u zrak pa ih je tako i nacrtao. Njegovim i sestrinim ustima prikazao je ljutnju. Otac i majka su nacrtani sa strane, začuđeni, iznenađeni, van te svađe dok on i sestra gledaju prema njima kao da traže pažnju, rješenje. Sestri i sebi nije nacrtao nos što može ukazivati na plašljivost, povučenost, bespomoćnost, nisko samopouzdanje. Majci i ocu nedostaje vrat što može ukazivati na impulzivnost, slabu unutarnju kontrolu. Koristi rub papira za prikaz linije tla.

Slika 29. Dječak 4, 6 god., 2. crtež

Analiza: Iako je na prvom crtežu nacrtao kako se svađa sa sestrom, na drugom crtežu se ponovo pojavljuje sestra, sada držeći se za ruku s njom, što ukazuje na važnost sestre u njegovom životu. Majka i otac nedostaju, u intervjuu je rekao kako su oni u drugoj sobi, piju kavu iz čega se razaznaje kakva je dinamika u obitelji. Likovi gledaju jedno u drugo što pokazuje blizinu i sreću. Ponovo koristi rub papira za prikaz linije tla.

Slika 30. Dječak 5, 6 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom, ocem i mlađom sestrom. U intervjuu je rekao kako je nacrtao sebe dok je ljut u sobi, a sestra ga dolazi tješiti. Uvijek kada je ljut zatvori se u sobu. Roditelji nastave raditi što su radili, ne reagiraju. Sestra je na crtežu sretna jer ga dolazi utješiti i razveseliti. Linije su na crtežu tanke što može ukazivati na nedostatak prilagodljivosti. Njemu nedostaje nos što može ukazivati na plašljivost, povučенost, bespomoćnost, nedostatak samopouzdanja. Oba lika nemaju vrat što može ukazivati na nezrelost, lošu unutarnju kontrolu. Ruke su nacrtane dosta kratke što može ukazivati na povlačenje, nedostatak agresivnosti, odbijanje socijalnih kontakata. Crtežom prevladava smeđa boja što može ukazivati na pretjerano naglašene higijenske zahtjeve. Koristi rub papira za prikaz linije tla.

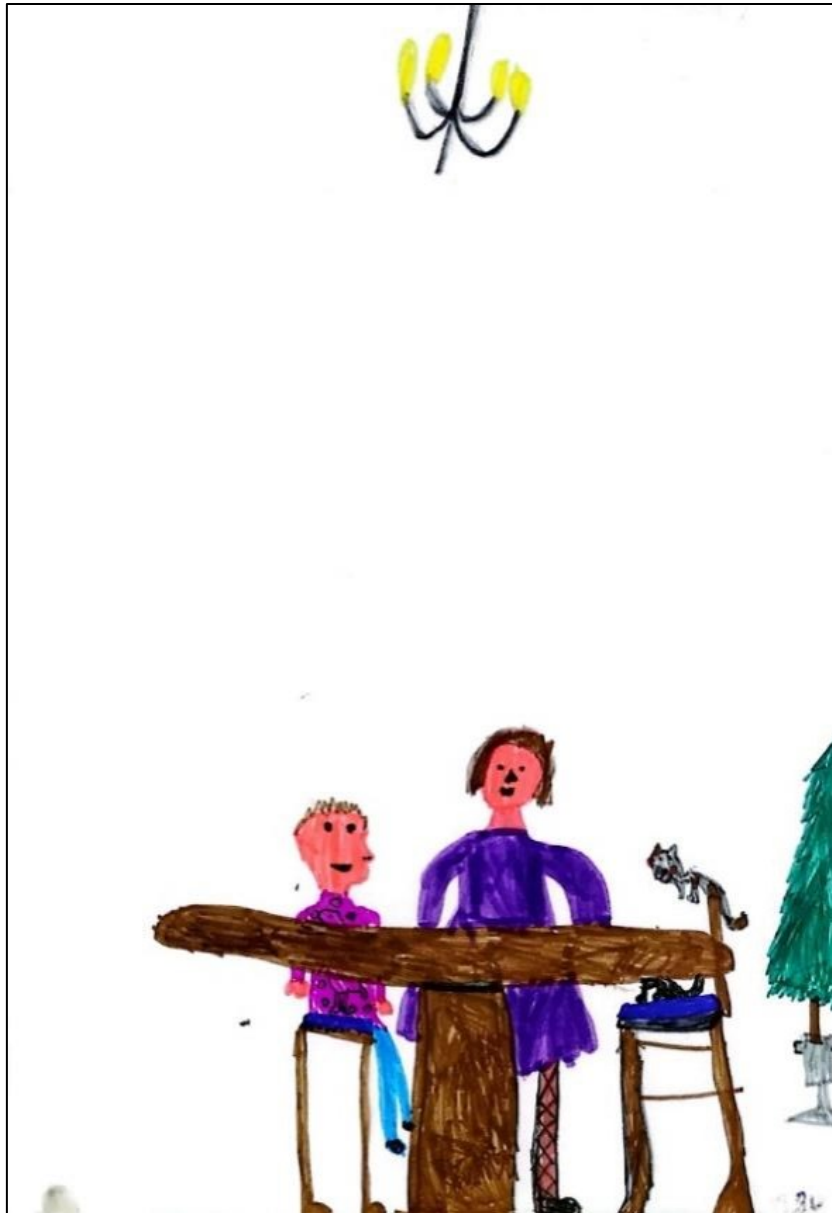
Slika 31. Dječak 5, 6 god., 2. crtež

Analiza: Na drugom crtežu se pojavljuju on i otac. U intervjuu je rekao kako najviše voli kad on i otac kuhaju. Majka je u sobi, a sestra čita. Inače se isto ne družu svi zajedno što ukazuje na obiteljsku nepovezanost. Crtežem prevladava crna boja što može ukazivati na tugu, strah, brigu. Oba lika ponovo nemaju vrat i također imaju kratke ruke.

Slika 32. Dječak 6, 6.5 god., 1. crtež

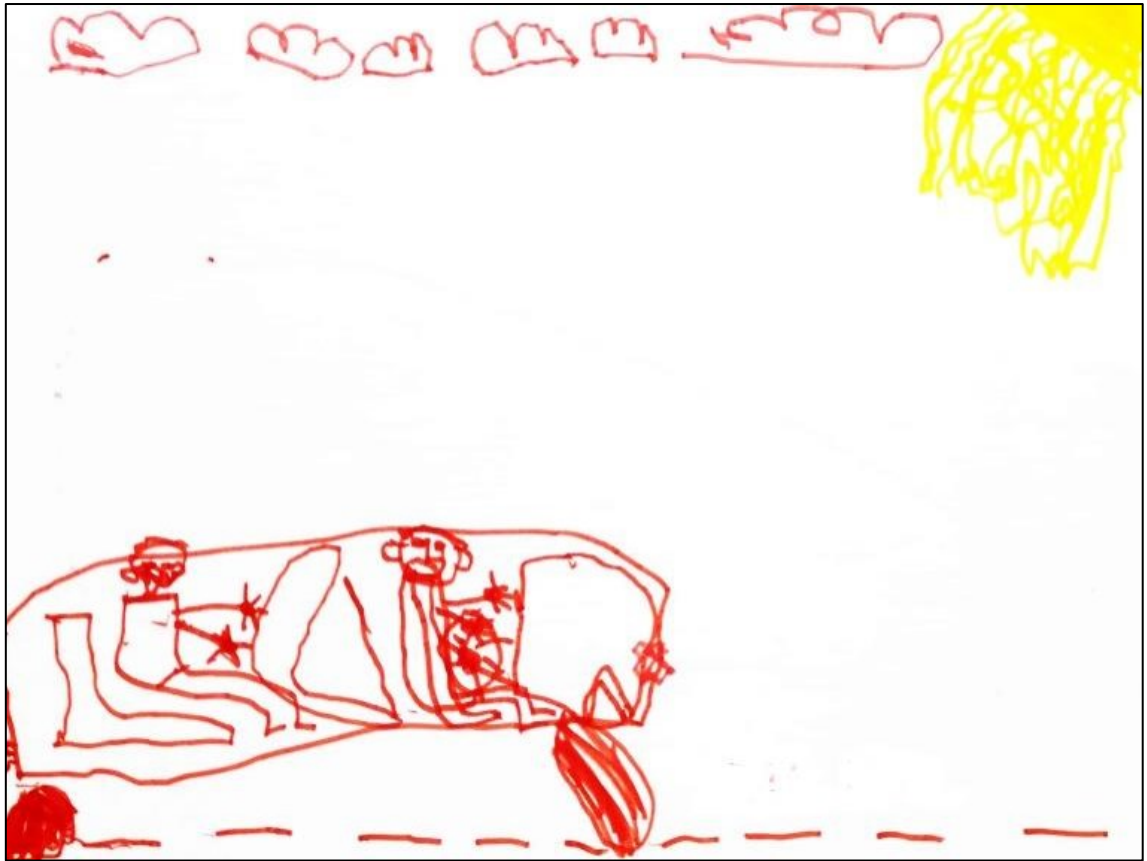
Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom i ocem, nema braće ni sestara. U intervjuu je ispričao kako ga je jednom prilikom majka jako naljutila te je on izašao ispred stana. Zatim je lupao po vratima da mu majka otvori. Majka je bila žalosna jer je on otišao. Otac je bio na poslu. Rukama pokazuje pokret lupanja i otvaranja vrata. Linije su na crtežu tanke što može ukazivati na nedostatak prilagodljivosti. Crtežom prevladava crvena boja što može označavati uznemirenost, agresivnost. Majci nedostaje vrat što može ukazivati na impulzivnost, lošu unutarnju kontrolu. Sebe je nacrtao jednakom veličinom kao i majku čime pokazuje da se osjeća ravnopravno, jednako važno.

Slika 33. Dječak 6, 6.5 god., 2.crtež

Analiza: Na drugom crtežu se ponovo pojavljuju majka i on iz čega se vidi važnost lika majke. U intervjuu je rekao kako je nacrtao sebe, majku i dvije mačke na ručku kod djeda i bake za Božić. Oca ponovo nema, on dolazi zadnji jesti. Na ovom crtežu su također tanke linije. Koristi rub papira za prikaz linije tla.

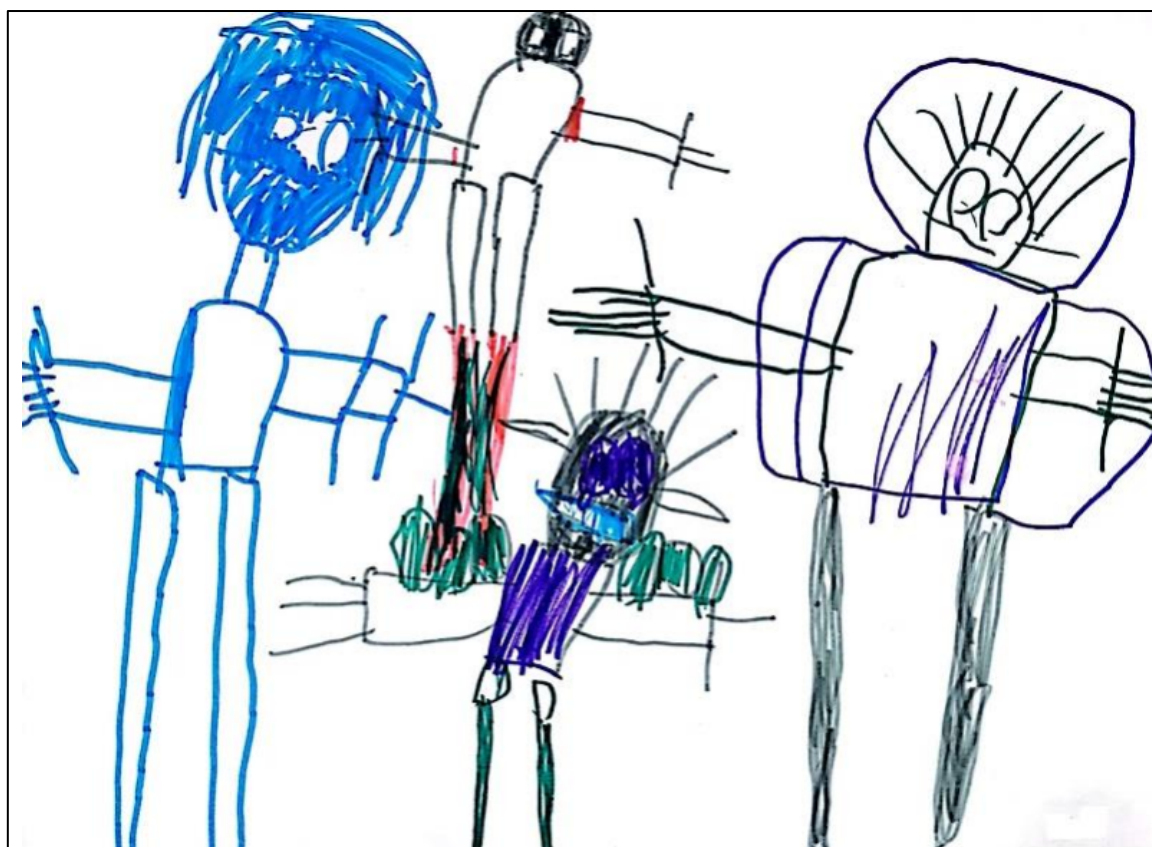
Slika 34. Dječak 7, 6.5 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom i ocem, nema braće ni sestara. U intervjuu je rekao kako je nacrtao sebe i oca u autu na putu. Otac je ljut jer benzinska ne radi pa se dere na njega. On je tužan jer se otac dere na njega. Majka je doma. Crtežom prevladava crvena boja što označava uznemirenost, agresivnost. Otac nema vrat što može ukazivati na impulzivnost, lošu unutarnju kontrolu. Auto je prikazao transparentnim prikazom, koristi rub papira za prikaz linije tla što je primjereno njegovoj dobi.

Slika 35. Dječak 7, 6.5 god., 2.crtež

Analiza: Na drugom crtežu se ponovo pojavljuju on i otac što ukazuje na važnost očeva lika u njegovom životu. Nacrtao je večeru s ocem, a majka pere ruke. U intervjuu je rekao kako se više druži s ocem jer je majka puno na sastancima. Također se požalio kako rijetko večera s ocem, a to voli najviše. Crtežom prevladava zelena boja što može označavati potiskivanje i skrivanje emocija. Likovi su jako veliki s obzirom na veličinu papira što može ukazivati na nezrelost i slabu unutarnju kontrolu. Ponovo koristi rub papira za prikaz linije tla.

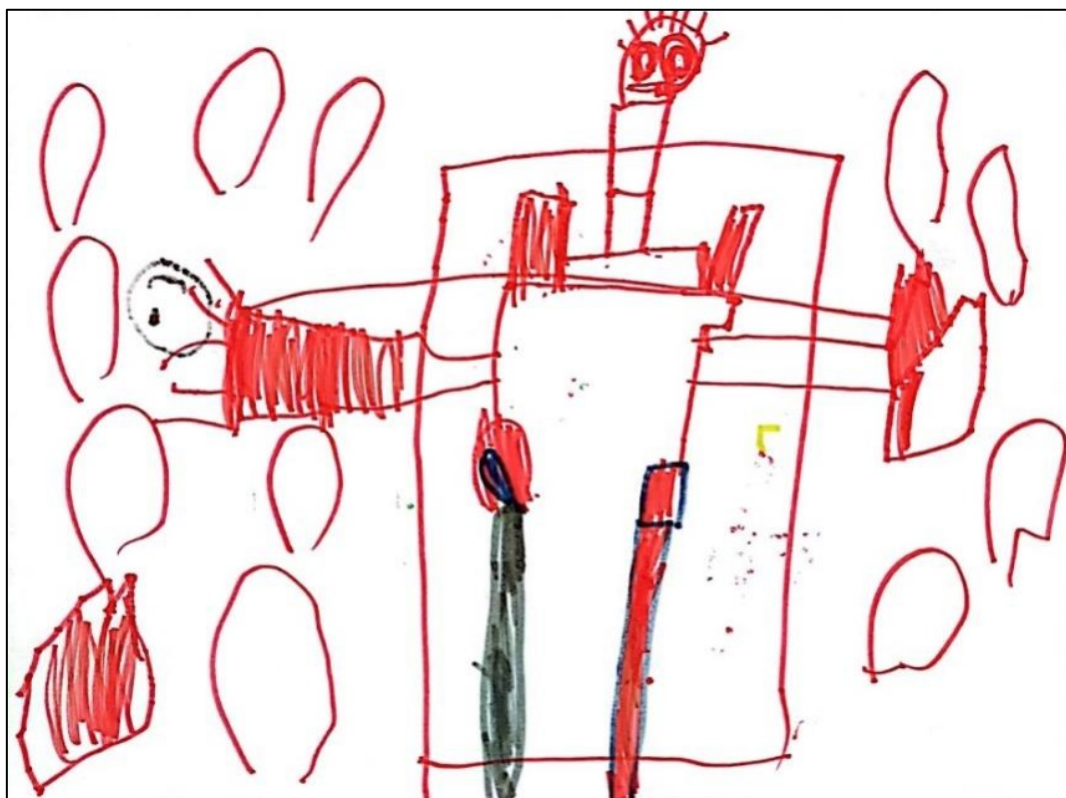

Slika 36. Dječak 8, 5 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji ima rastavljene roditelje te živi malo kod majke, malo kod oca. Ima mlađeg brata. U intervjuu je rekao kako je nacrtao majku, oca, brata i sebe. Majka je ljuta na oca jer joj nije pomagao, a on je sretan. Sebe je nacrtao između njih kao da se osjeća tako i u životu, između dvije strane koje mora birati. Svi osim majke nemaju nacrtan vrat što može ukazivati na nezrelost, impulzivnost, lošu unutarnju kontrolu. Svim likovima nedostaje nos što može ukazivati na bespomoćnost, nisko samopouzdanje, plašljivost. Likovi su veliki s obzirom na veličinu papira što može ukazivati na nezrelost i slabu unutarnju kontrolu. Majci i sebi je osjenčao lice što može ukazivati na težu anksioznost, narušenu sliku o sebi. Bratu je nacrtao sitnu glavu što može značiti snažan osjećaj intelektualne inferiornosti. Stopala nedostaju svima osim bratu što može značiti nesigurnost i bespomoćnost. Crtežom prevladavaju hladne boje čime prikazuje tužan prizor i upućuje na ozbiljnost situacije u obitelji. Koristi rub papira za prikaz linije tla.

Slika 37. Dječak 8, 5 god., 2. crtež

Slika 38. Dječak 8, 5 god., 3. crtež

Analiza: Za prikaz sretnog dana s obitelji dječak je nacrtao dva crteža. Na prvom crtežu se nalazi on, a na drugom otac. Sebi je nacrtao krila. Linije i različitost boja njegovih krila doimaju kao kaos, očaj. Na crtežu ponovo nedostaju nos, vrat i stopala. Nacrtao je dugačke ruke što može upućivati na agresivnost prema drugima. Crtežom prevladava crvena boja koja može ukazivati na prikrivenu agresivnost, uznemirenost te zelena boja koja može ukazivati na potiskivanje i skrivanje emocija. Lice je ponovo osjenčano. Na drugom crtežu je otac koji leži na krevetu, a on se igra sam. Majka je u drugom stanu. Crtežom prevladava crvena boja. Ocu također nedostaju stopala i nos. Nacrtan je velik s obzirom na veličinu papira što može ukazivati na nezrelost i slabu unutarnju kontrolu. Iz crteža se vidi disfunkcionalnost obitelji. Ponovo koristi rub papira za prikaz linije tla.

Slika 39. Dječak 9, 5.5 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji ima rastavljene roditelje, živi s majkom i bratom. U intervjuu je rekao kako je nacrtao majku, oca, brata i sebe kako gledaju najbлесaviji crtež na svijetu. Sebe je nacrtao pored majke iako je u razgovoru rekao kako si je bolji s ocem. Otac ima slijepljene noge što može ukazivati na zategnutost. Majci je nacrtao grudi što može ukazivati na akutnu tjeskobu, slabu unutarnju kontrolu impulsa, izrazitu uznemirenost, jaku agresivnost. Svaki lik na crtežu je poseban na svoj način, puni su detalja, realistični što ukazuje na dječakovu talentiranost, likovnost i kreativnost.

Slika 40. Dječak 9, 5.5 god., 2. crtež

Analiza: Na drugom crtežu je nacrtao sebe i majku za Božić. Majka taman ide sjesti jer jako puno radi. Brat se skriva u sobi, a otac je u drugoj kući. Iako je u razgovoru rekao da si je bolji s ocem, za sretan dan ipak odabire crtati majku i sebe iz čega možemo vidjeti važnost lika majke u njegovom životu. U razgovoru je također rekao kako ne voli da ga brat smeta, a i na crtežu ga je izostavio. I ovaj crtež je pun detalja, boja.

Slika 41. Dječak 9, 6 god., 1. crtež

Analiza: Crtež je nacrtao dječak koji živi s majkom i ocem, nema braće ni sestara. U intervjuu je rekao kako se otac na crtežu čudi, čudan je te se s njime više druži, ipak majku je nacrtao najvećom. Lik majke je nacrtan velik s obzirom na veličinu papira što može upućivati na nezrelost i slabu unutarnju kontrolu. Ocu je nacrtao zube što može ukazivati na agresivnost.

Slika 42. Dječak 9, 6 god., 2. crtež

Analiza: Na drugom crtežu je nacrtao sebe i majku kako gledaju poklone za Božić, a otac spava iz čega možemo vidjeti važnost lika majke u njegovom životu. Majka je ponovo nacrtana velikom s obzirom na veličinu papira. Oboma likovima nedostaje nos što može ukazivati na plašljivost, bespomoćnost, nisko samopouzdanje. Ovoga puta majci je nacrtao zube. Koristi rub papira za prikaz linije tla.

Istraživanje je započelo čitanjem slikovnice i razgovorom o pročitanom te se već tada moglo puno saznati o njihovim obiteljima, kako one izgledaju, što najviše vole raditi s njima, kada su tužni ili ljuti zbog svoje obitelji, razne sretne ili tužne trenutke u obitelji. Zatim je uslijedilo crtanje te se kasnijom analizom crteža – položajem na papiru, koje boje su koristili, nedostatkom nekog dijela tijela, izostavljanjem nekog člana obitelji, veličinom likova, linijama dobilo još detaljnijih informacija o njihovom unutarnjem svijetu. Saznale su se mnoge informacije poput dinamike u obitelji, položaj djeteta u obitelji, kako se ponašaju kada su tužni, a kako kada su sretni, tko ima najvažniju ulogu u njihovom životu, funkcionalnost obitelji, povezanost obitelji, kakvo mišljenje imaju o sebi te se moglo vidjeti jesu li njihovi crteži primjereni fazama razvoja likovnog izražavanja. Uz analizu crteža ključan je bio intervju s djecom koji je potvrdio ili podvrgnuo nagađanja o nacrtanom te dodao detalje i širu sliku.

Zaključak

Dječji crteži predstavljaju ključan izraz djetetovog unutarnjeg svijeta, emocionalnih stanja i percepcije okoline. Kroz crteže moguće je dobiti informacije o djetetovom razvoju, ali i poticati njegovo emocionalno, kognitivno, komunikacijsko, motoričko funkcioniranje. Likovno izražavanje potiče i pozitivne emocije i sve druge osobne kompetencije kod djece koje onda uvjetuju kvalitetu komunikacije s društvom te se razvija osjećaj sigurnosti, prihvaćenosti i pripadanja. Sposobnošću razmatranja iz različitih perspektiva i procjenjivanjem iz različitih gledišta, što likovna umjetnost potiče, dolazi do razvoja kreativnog, divergentnog i kritičkog mišljenja kod djece. Pravilo ponavljanja objekta u dječjem crtežu iskoristili su psihijatri, psiholozi i likovni pedagozi za testove kojima mogu procijeniti dječju inteligenciju, kognitivne, perceptivne i asocijativne sposobnosti i karakteristike osobnosti. Kroz analizu boja, linija, oblika, motiva, položaja na papiru, veličinu likova prisutnih u crtežu, moguće je dublje razumjeti dječje misli, osjećaje i iskustva, no analizu dječjeg crteža treba ipak kombinirati s drugim dijagnostičkim instrumentima te detaljno promatrati dijete i ne procjenjivati samo na prvi dojam. Prepoznavanjem pozitivnih učinaka likovnog izražavanja na psihijatrijske bolesnike, razvija se art terapija koja omogućuje izražavanje duboko potisnutih problema na neverbalan način - linijom, bojom ili oblikom, neovisno o umjetničkoj razini postignutog ili primijenjenog likovnog izraza.

Rezultati ovoga rada potiču važnost osluškivanja i tumačenja dječjih crteža kako bi se bolje razumio dječji unutarnji svijet. Dječji crteži važan su način komunikacije i izražavanja dječjih osjećaja, misli i doživljaja svijeta te treba potaknuti daljnje proučavanje te integraciju u odgojno-obrazovni proces s ciljem unaprjeđenja dječjeg odrastanja.

Literatura

Balić, A., Šverko, I. I Županić Benić, M. (2011) u prilog holističkom kurikulumu likovne culture, U: A. Balić, (ur), Umjetničko djelo u likovnom odgoju I obrazovanju (p.54-85), Zagreb, Učiteljski fakultet.

Balić-Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. Dijete, vrtić, obitelj.

Bodulić, V. (1982.) Umjetnički dječji crtež. Zagreb: Školska knjiga.

De Zan, D. (2013). Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji. Zagreb: Medicinska naklada.

Dulčić, A., Kondić, Lj., (2009) Crtež i slika u dijagnostici i terapiji, Alinea, Zagreb.

Grgurić, N., Jakubin, M. (1996.) Vizualni likovni odgoj i obrazovanje, Educa, Zagreb.

Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi. Zagreb: Alfa.

Ivančević, R. (1997.). Likovni govor: uvod u svijet likovnih umjetnosti. Zagreb: Profil International.

Ivanović, N., Barun I., Jovanović, N. (2014.). Art terapija - teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. Soc. psihijat., Vol. 42 Br. 3, 190-198.

Jakubin, M. (1990.). Osnove likovnog jezika i likovne tehnike. Priručnik za likovnu kulturu. Zagreb: Institut za pedagogijska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Jakubin, M. (1999.) Likovni jezik i likovne tehnike – temeljni pojmovi, Educa, Zagreb.

Karlavaris, B. (1988). Metodika likovnog odgoja 2. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Pražić, B. (1987). Crtež i slika u psihijatriji. Zagreb: Naprijed.

Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M (2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjeg ponašanja. Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu , 151 (2), 291 – 311.

Šarančić, S. (2014). Dobrobiti likovnog stvaralaštva. Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, 154 (1-2) 91-104.

Škrbina, D. (2013). Art terapija i kreativnost (multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji). Zagreb: Veble commerce.

Tomašević Dančević. M. (2005). Kako nacrtati osjećaj. Zagreb: Profil international d.o.o.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studentice)